

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

**ŽIDOVSKÉ AUTOBIOGRAFICKÉ PŘÍBĚHY DĚTÍ Z DRUHÉ SVĚTOVÉ
VÁLKY**

**JEWISH AUTOBIOGRAPHICAL STORIES OF CHILDREN FROM THE
SECOND WORLD WAR**

Vypracovala: Silvia Békesová

Vedoucí práce: Dr. Michal Hanczakowski, Ph.D.

2019

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci,

podpis

Děkuji Dr. Michalovi Hanczakowskému, Ph.D., za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní bakalářské práce poskytl. V neposlední řadě bych ráda poděkovala své rodině, která mě podporovala během celé doby studia.

podpis

OBSAH

ÚVOD	5
1. AUTOBIOGRAFIE	7
1.1. Obecná charakteristika – pojem „autobiografie“.....	7
1.2. Autobiografie jako žánr.....	7
1.3. Autobiografická paměť.....	8
2. HOLOKAUST	9
2.1. Ghetta, koncentrační a vyhlazovací tábory.....	10
2.2. Zbytečné násilí.....	11
2.3. Jen žádní svědci!.....	13
2.4. Tiší zachránci aneb Spravedliví mezi národy.....	14
2.5. Živé vzpomínky.....	15
3. DĚTI, KTERÉ PŘEŽILI KONCENTRAČNÍ TÁBORY	16
3.1. Příběh Evy Slonimové z Bratislavy.....	16
3.2. Příběh Ernsta Izraela Bornsteina ze Zawiercia.....	25
4. UKRÝVANÉ DĚTI	36
4.1. Příběh Pavla Poláka z Bratislavy.....	36
4.2. Příběh Luncie Gamzerové ze Lvova.....	38
4.3. Příběh Jolany Kucíkové z Lutiš (okres Žilina).....	41
5. KLUK, KTERÝ UPRCHL	43
5.1. Příběh Markuse Reicha z Bochnie.....	43
ZÁVĚR	48
RESUMÉ	51
BIBLIOGRAFIE	53

ÚVOD

V letech 1939 až 1945 probíhala v Evropě druhá světová válka, když Německo napadlo Polsko. Německá nacistická strana pod vedením Adolfa Hitlera tehdy zastávala názor, že určité skupiny lidí – hlavně Židé, Romové, homosexuálové a invalidé – jsou podřadné a proto si nezaslouží žít. Postupně se začalo rozšiřovat pronásledování těchto skupin, což mělo za následek ponižování, dehumanizaci a v neposlední řadě vraždu více než šesti milionů nevinných lidí, primárně Židů.

Ti, kteří přežili, byli osvobozeni americkou nebo sovětskou armádou, nebo byli zachráněni s pomocí Nežidů, tedy lidí, kteří riskovali své životy, aby pomohli těm, kteří byli z absurdních důvodů vyřazeni ze společnosti, pronásledováni, deportováni do koncentračních a vyhlazovacích táborů a nemilosrdně vražděni.

Cílem této práce není soudit perzekvované lidi, ale naopak, připomenout si ty, které přežili a vyprávějí své příběhy dál. V dnešní době má mnoho lidí pocit, že téma holokaustu už není aktuální. Já, na druhé straně, zastávám názor, že bychom se mu měli aktivně věnovat ještě několik let. Proč? Možná právě z důvodu, že to není tak dávno, co se holokaust odehrál, a stále máme možnost získat autentická svědectví několika přeživších. Většinou jde však o lidi, kterým je v dnešní době více než sedmdesát let. Chtěla bych jim tedy prostřednictvím téhle práce vzdát poctu a připomenout jejich zkušenost všem generacím, aby nezapomněly na událost, která i navzdory tomu, že se odehrála v moderní době, představuje největší úpadek lidstva v dějinách, který se již nesmí opakovat.

V teoretické části téhle práce vymezím, co znamená pojem autobiografie. Popíšu problém, se kterým se autobiografie setkává v literární vědě, jelikož právě autobiografické příběhy jsou podstatou mé práce.

Nastíním, co znamená holokaust a proč se považuje za záležitost moderní doby. Důležitou částí je také popsání toho, proč vznikla židovská ghetta a jaké v nich byly podmínky. Z ghatt, kde umíralo více lidí, než se stihlo narodit, začali nacisté Židy odvážet. Kde transporty končí, dlouho nikdo nevěděl. Většina bohužel putovala přímo do vyhlazovacích táborů do plynových komor a ti, kteří měli „štěstí“, byli odvezeni do koncentračních táborů, kde pomalu v nelidských podmínkách čekali na smrt. V kapitole *Tiší zachránci aneb Spravedliví mezi národy*, která vnáší trochu světla do celé práce, jsem jmenovala několik Nežidů, kteří riskovali své životy pro záchranu jiných.

V praktické části se budu věnovat již konkrétním židovským autobiografickým příběhům dětí, které se během druhé světové války musely ukrývat nebo byly umístěny do koncentračních táborů a vypráví své neuvěřitelné příběhy v mnoha knihách, jež se staly inspirací pro moji práci.

1. AUTOBIOGRAFIE

1.1. Obecná charakteristika - pojem „autobiografie“

Autobiografia (z gr. autos – sám, bios – život a grapho – píšem) – opis života nejakého človeka, ktorý si sám napísal. V umeleckej literatúre sa tak nazýva dielo, v ktorom spisovateľ opisuje vlastný život.¹

1.2. Autobiografie jako žánr

I když mají autobiografické texty dlouhou tradici a vždy se těšily zájmu čtenářů, do centra pozornosti literární vědy se žánr autobiografie dostal až v sedmdesátých letech 20. století a zůstává v něm dodnes. Přetrvávající fascinace literární teorie autobiografií je způsobena její nejasnou pozicí na pomezí literatury faktuální a fikční, kompozičně-žánrovou nestabilitou, ale také absencí jednoznačné definice a stabilních žánrových norem. Autobiografie jsou tak nahlíženy a „čteny“ z rozličných oborových perspektiv, analyzovány různými teoretickými přístupy a staly se předmětem výzkumu mnoha dalších disciplín — filozofie, antropologie, psychologie, sociologie a dalších.²

Díky rostoucímu zájmu o žánr autobiografie vzniklo několik studií věnovaných právě autobiografii. V roce 1975 vydal francouzský literární teoretik Philippe Lejeune studii *Le pacte autobiographique* (Autobiografický pakt).

Pravou autobiografií definoval jako *prozaický příběh skutečné osoby, která rekapituluje svou existenci, pokud klade důraz na svůj osobní život a jeho historický průběh*.³ Hlavní rysy tohoto žánru definoval v těchto kategoriích: forma řeči, obsah, vztah autora a vypravěče, pozice vypravěče.

¹ TIMOFEJEV L., VENGROV N.: *Stručný slovník literárnovedných termínov*. 1956, s.25.

² SOUKUPOVÁ K.: *Autobiografie: žánr a jeho hranice* [online]. 2015, [cit. 2019.02.04], dostupné z: https://www.academia.edu/11866681/Autobiografie_%C5%BE%C3%A1nr_a_jeho_hranice

³ SOUKUPOVÁ K.: *Autobiografie: žánr a jeho hranice* [online]. 2015, [cit. 2019.02.04], dostupné z: https://www.academia.edu/11866681/Autobiografie_%C5%BE%C3%A1nr_a_jeho_hranice

Z toho vyplývá, že autobiografií může být nazván takový text, který splňuje následující kritéria: Je psán prózou ve formě vyprávění. Jeho tématem je individuální životní příběh. Je zachována identita mezi autorem (jehož jméno uvedené na titulní straně knihy odkazuje ke skutečné osobě) a vypravěčem a zároveň identita mezi vypravěčem a hlavní postavou. Příběh je podáván z retrospektivní vypravěčské perspektivy (Lejeune 1994: 14). Pokud jsou splněna všechna tato kritéria, kterými Lejeune autobiografii vymezuje, je možné ji odlišit od příbuzných žánrů, mezi něž patří memoáry, biografie, autobiografický román, autobiografická báseň, deník, portrét nebo esej. Každý z těchto žánrů nějakým způsobem definici autobiografie nevyhovuje, ale současně obsahuje znaky, které v dílčí podobě tvoří základ definice autobiografického žánru.⁴

1.3. Autobiografická paměť

Jedním z klíčových pojmů a konceptů je *autobiografická paměť*.

Oproti tradičnímu chápaní umožňuje totiž chápat autobiografickost jako fenomén lidské mysle a jej schopnosti evidovat, zaznamenávat a uchovávat nevedomé a vedomé procesy vnímání, imaginování a snění, reflektování a konání vo všetkej životnej otvorenosti, vo všetkých drobných nuansách, celej škále posunov a premien, ale aj radikálnych životných zlomov, vo všetkej protirečivosti, heterogénosti, disparátnosti, diskontinuitnosti, fragmentárnosti, útržkovitosti, zlomkovitosti ľudských životov v 20. storočí a na začiatku 21. storočia.⁵

⁴ SOUKUPOVÁ K.: *Autobiografie: žánr a jeho hranice* [online]. 2015, [cit. 2019.02.04], dostupné z: https://www.academia.edu/11866681/Autobiografie_%C5%BE%C3%A1nr_a_jeho_hranice

⁵ TARANENKOVÁ I., ZAJAC P.: *Možnosti autobiografickosti: Autobiografickost' ako estetická kategória*. 2013, s.18.

2. HOLOKAUST

Holokaust môžeme popsať ako štátom nařízenou genocídu Židů na území Evropy pod vedením Adolfa Hitlera, ktorý bol spoločne s vedením nacistickej strany v Nemecku zodpovedný za vyvraždenie viac než šesti miliónů Židů.

Je také synonymom „rasizmu, xenofóbie, genocídy, masových vražd, etnickej čistky i krachu rebríčka prirodzených ľudských hodnôt, je predsa bezprecedentnou tragédiou, ktorá demonštruje nezmyselnosť a absurditu vyčlenenia určitej skupiny ľudí, jej diskrimináciu, postavenie na okraj spoločnosti, nehovoriac už o jej fyzickej likvidácii“.⁶

Holokaust je špecifický nielen tým, že sa prihodil v „civilizovanom“ 20. storočí, ale aj tým, že sa prihodil celej Európe (a nielen jej), že sa s ním európske obyvateľstvo dostalo do bezprostredného kontaktu a priamej konfrontácie – žiadnu z genocíd neprežívalo takto bezprostredne, ale predovšetkým apokalyptickou víziou založenou na politike buď alebo (buď árijci zlikvidujú židov, svojho prirodzeného nepriateľa, pretože v opačnom prípade sa stanú sami obeťou židov) a svojím programovým zámerom na totálne vyhladenie všetkých židov bez výnimky, s paralelným vybudovaním tovární na smrť.⁷

Niet pochýb o tom, že Holokaust bol ďalšou epizódou v dlhej sérii pokusov o masové vraždy a v len trochu kratšej sérii úspešných masových vražd. No niektoré črty nemá spoločné so žiadnym z dovtedajších prípadov genocídy. A tieto črty si zasluhujú zvláštnu pozornosť. Majú výrazne modernú príchuť. Ich prítomnosť naznačuje, že modernosť prispela k Holokaustu priamejšie ako len svojou slabosťou a neschopnosťou. Naznačuje, že úloha modernej civilizácie pri príchode a vykonávaní holokaustu bola aktívna, nie pasívna. Naznačuje, že holokaust bol rovnako produktom modernej civilizácie, ako jej zlyhaním.⁸

⁶ *Antisemitizmus na konci 20. storočia*. 2001, s.228.

⁷ *Antisemitizmus na konci 20. storočia*. 2001, s.233.

⁸ BAUMAN, Z.: *Modernosť a holokaust*. 2002, s.134.

2.1. Ghetta, koncentrační a vyhlazovací tábory

Kolem roku 1941 začaly německé úřady zřizovat ghetta. Jejich myšlenkou bylo zbavit Židy zákonné ochrany a koncentrovat je na jednom místě, což by výrazně ulehčilo jejich deportaci do koncentračních a vyhlazovacích táborů.

Vytvorení get znamenalo základní přeměnu profilu polské krajiny. Židia, ktorí boli v predvojnovom Poľsku usídlení takmer všade, sa teraz koncentrovali v menších skupinách do rôznych mestských lokalít. To umožnilo Nemcom rozkradnúť všetok židovský majetok, ktorý dokázali zobrať.⁹

V každém ghettu byla zřízená židovská rada *Judenrat*, která byla podřízená Němcům a měla na starost různé úkoly.

Základní povinností rady bylo spolupracovat s Němci, například při organizování deportací do vyhlazovacích táborů a vybírání lidí na nucené práce. Rada měla dohlížet i na život v ghettu – to byl vlastně počáteční úkol *Ordnungsdienstu*, pořádkové služby. Členové OD však brzy svou činnost rozšířili. Podíleli se také na přípravě seznamu deportovaných, pátrali po ukrývaných lidech a věcech, vyhledávali donašeče, kontrolovali byty a sledovali podezřelé z odbojové činnosti, doprovázeli transporty na nádraží, zasloužili se o stále obsazené vězení.¹⁰

V přelidněných ghettech lidé často umírali. Důvodem byly hlavně špatné životní podmínky, nucené práce, nedostatek jídla a pitné vody a v neposlední řadě vraždění. Němci bez milosti stříleli děti, staré lidi a nemocné, kteří nemohli pracovat a nebyli tedy pro nacisty žádným přínosem.

Situace se samozřejmě vyostřila, když se začaly první transporty. Většina lidí dlouho neměla tušení, co se s nimi stane. Někteří dokonce věřili, že je čeká světlá budoucnost, což se později ukázalo jako hluboký omyl. Všichni, kteří nastoupili do transportu, směřovali k jisté smrti do koncentračních nebo vyhlazovacích táborů, které se staly největšími vyhlazovacími zařízeními v celé historii lidstva a zanechaly na přeživších nezhojitelné rány a hrůzostrašné vzpomínky.

⁹ SNYDER, T.: *Čierna zem: Holokaust ako história a varovanie*. 2015, s.117.

¹⁰ DITRYCH, B.: *Tábor ve stínu Osvětlení: Dokumentární reportáž o osudu krakovských židů*. 2017, s.42.

2.2. Zbytečné násilí

Fyzické a psychické týrání bylo na denním pořádku nejen v táborech. Již přeprava Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů takzvanými „dobyčáky“ byla pro vězně hotovou noční morou.

Deportace se konaly i přes důkladné přípravy ve znamení chaosu a nekontrolovatelného násilí. Organizátorům šlo jen o jedno: co nejrychleji vyvézt co nejvíc židů ze země, využít „jedinečnou historickou příležitost“ bez ohledu na jakékoliv následky.¹¹

Základním problémem bylo už jen to, že do vlaku, kde by se běžně tísnilo i padesát lidí, natlačili často až sto dvacet vězňů. Výsledkem bylo, že si lidé neměli kde lehnout nebo sednout a při několika denní cestě byli takové podmínky opravdu náročné. Zvláště pro děti a staré a nemocné lidi.

Ve vlacích běžně chybělo i jakékoliv jídlo, pitná voda nebo nádoby na vykonání tělesné potřeby. Všechno to mělo za cíl vyvolat chaos, bezmoc a ponížení.

S jídlem a pitným režimem byl problém také v táborech. I když ve vícero příbězích se můžeme setkat s informacemi, že mnoho lidí vědělo o předepsaném přídělu jídla a pití pro vězně, ve skutečnosti ve většině případů vězni dostali jenom litr řídké polévky, několik brambor nebo kousek chleba. Někteří dostávali také něco, co vypadalo jako káva, ale ke skutečné kávě to mělo opravdu hodně daleko. V mnoha táborech měli dostávat dokonce i příděl margarínu a marmelády, ale to si většinou velitelé nechávali pro sebe. O masu nebyla ani zmínka a o nějakých bílkovinách a vitamínech, jako ovoce a zelenina, mohli vězni jenom snít. Jídla bylo všude nedostatek. Proto se v táborech kradlo. Mnoho lidí již bylo tak hladových, že často ukradli chleba i svému sousedovi, co mělo opět za cíl jenom ponižovat vězně a vyvolávat v nich pocit studu.

Systém koncentračních táborov mal hned' od svojho začiatku (ktorý sa časovo kryje s nástupom nacizmu k moci v Nemecku) slúžiť predovšetkým na to, aby zlomil schopnosť protivníkov odolávať: pre vedenie tábora bol novopríchodzí automaticky súperom, bez ohľadu na nálepku, ktorou ho označili, a bolo ho treba hned' zraziť na kolena, aby sa nestal príkladom alebo zárodkom organizovaného odporu. V tomto bode malo SS jasno a z tohto hľadiska treba interpretovať celý ten zlovestný rituál, ktorý sprevádzal vstup do väzenia; líšil sa od Lagra k Lagru, ale vo svojej podstate bol jednotný: hned' na

¹¹ MLYNÁRIK, J.: *Dějiny Židů na Slovensku: Transporty – cesta na popraviště*. 2005, s.194.

začiatku kopance a údery, často do tváre, neustály rev príkazov, plných skutočnej alebo predstieranej zlosti, ostrihanie dohola a oblečenie do handier.¹²

Nepříjemnými chvílemi byla i vnucovaná nahota.

Do Lagra väzni vstupovali nahí: ba ešte viac ako nahí, lebo ich zbavili nielen šiat a topánok (ktoré im skonfiškovali), ale aj vlasov a ostatného ochlpenia. (...) Deň v Lagri bol pretkaný nespočetným trýzniteľským vyzliekaním: kvôli kontrole vši, kvôli kontrole oblečenia, kvôli svrabu, kvôli rannému umývaniu; okrem toho kvôli pravidelným selekciám, kde „komisia“ rozhodovala, kto bol ešte schopný pracovať a kto bol naopak určený na likvidáciu.¹³

Jednou z drobností, které by možná někteří nepovažovali za až takový problém, bylo to, že vězni neměli k dispozici lžíce. Byl to další způsob potupy, protože většina tak musela pít svou polévku přímo z misky jako zvířata a velitelé se tím často bavili. Nováčci totiž nevěděli, že lžíce si mohou zakoupit na černém trhu. O to nepříjemnější pro ně při osvobození a plenění skladu z potravinami bylo zjištění, že v skladu se nacházelo několik tisíc plastových, mosazných – a dokonce – několik stříbrných lžic.

Pozornost si zaslouží také tetování, které bylo zavedeno v Osvětimi.

Od začiatku roku 1942 v Osvienčime a v Lagroch, ktoré k nemu patrili (v roku 1944 ich bolo okolo štyridsať), sa registračné číslo už neprišívalo iba na oblečenie, ale tetovalo na ľavé predlaktie. (...) Úkon nebol bolestivý a netrval viac ako minútu, ale bol traumatický. Jeho symbolický význam bol všetkým jasný: toto je neodstrániteľný znak, odtiaľto viac nevyjdete; takto sa značkujú otroci a dobytok určený na jatky, čím ste sa stali. Už nemáte meno: toto je vaše nové meno.¹⁴

I když je pravda, že tetovaný člověk se mohl považovat za šťastlivce, protože tetování znamenalo, že nepůjde do plynu, i toto byl jeden z aktů naprosto zbytečného násilí. Židé, kteří přežili Osvětim tak budou mít navždy „památku“ na největší genocidu a úpadek lidstva, k jakému v historii Evropy kdy došlo.

¹² LEVI, P.: *Potopení a záchranení*. 2003, s.33.

¹³ LEVI, P.: *Potopení a záchranení: Zbytočné násilie*. 2003, s.97.

¹⁴ LEVI, P.: *Potopení a záchranení: Zbytočné násilie*. 2003, s.101.

2.3. Jen žádní svědci!

V posledných dňoch vojny sa spálili všetky archívy lágrov, čo bola skutočne nenahraditeľná strata, lebo ešte aj dnes sa diskutuje, či bolo štyri, šesť alebo osem miliónov obetí: no vždy sa hovorí o miliónoch. Prv ako nacisti začali používať obrovské kremačné pece, nespočetné množstvo mŕtvol obetí, ktoré boli cieľavedome zabitú alebo podľahli útrapám a chorobám, mohlo byť dôkazom, a preto ich bolo treba nejakým spôsobom odstrániť. Prvým riešením, ktoré bolo také desivé, že sa o ňom ťažko hovorí, bolo jednoducho nahádzať do spoločných hrobov telá, státisíce tiel, čo sa dialo napríklad v Treblinke, v niektorých menších Lágrach a v ruskom zázemí. Bolo to provizórne riešenie, prijaté so surovou bezstarostnosťou v čase, keď ešte nemecké vojská triumfovali na všetkých frontoch a konečné víťazstvo sa zdalo isté.¹⁵ Samozrejme, tuto prácu vykonávali samotní väzni a jejich veliteľé se postarali o to, aby žádný ze svědků nepřežil.

Důvod byl jednoduchý. Němci nechtěli, aby zůstal kdokoliv, kdo by mohl vypovídat o krutém zacházení a masakrování Židů. K tomu bychom mohli uvést i příklad neuvěřitelného příběhu, kdy jednou při běžném odstraňování těl po zplynování celého transportu byla pod hromadou těl nalezena mladá dívka, která ještě žila. Mrtvá těla pravděpodobně kolem ní vytvořila nějakou vzduchovou bublinu, kde pak mohla dýchat. Bohužel musela dívka na příkaz velitele zemřít. Možná ničemu nerozuměla, ale i když šlo o naprosto výjimečný případ, viděla něco, co neměla, a nacisté si nemohli dovolit žádné svědky.

S tím souvisí i smrt lidí, která postihla všechny vězně z takzvaného „zvláštního oddílu“. „Zvláštní oddíl“ byla skupina, o které se často tvrdilo, že je privilegovaná. Těžko ale můžeme posoudit, jestli privilegia, jako například hromada jídla navíc, stála za ten trpký konec, kterým byla smrt v plynových komorách. Úkolem zvláštního oddílu bylo starat se o kremační pece, odkud vynášeli mrtvoly, trhali jim zlaté zuby a stříhali vlasy. „Zvláštní oddíly“ tvořili víceméně Židé, a fakt, že museli pálit a uklízet bezvládná těla svých druhů, byl dalším krutým prostředkem k lámání lidské duše.

¹⁵ LEVI, P.: *Potopení a záchranení*. 2003, s.10.

2.4. Tiší zachránci aneb Spravedliví mezi národy

Každý žid, ktorý prežil holokaust, musel bojovať s kolektívnou zotrvačnosťou, opustiť to, čo dôverne poznal, a tých, ktorých miloval, a konfrontovať sa s nevyspytateľným. Každý žid mal nejakú skúsenosť s antisemitizmom, no nič v kolektívnej pamäti miliónov židov za tisícky rokov ich nemohlo pripraviť na to, čo sa začalo v roku 1941. (...) Takmer všetci židia, ktorí prežili, to dokázali s pomocou Nežidov takým či onakým spôsobom, pričom to bolo zvyčajne veľmi rozdielne.¹⁶

Za zmienku stojí napríklad rodina Janczarských z okolí Krakova, ktorá zachránila šesť životů. Roman Janczarski se po vpádu nacistů do Polska rozhodl vybudovat úkryt pro svou rodinu. Když k nim jeden známý přivedl rodinu Kołataczových, bez váhání je ukryli i když dobře věděli, že trestem za ukrývání Židů je smrt. Kołataczovi zůstali u rodiny Janczarských dva roky a tři měsíce. Všichni přežili. Na jejich počest vznikl pět a třicetiminutový film *Liščí nora* režiséra Andrzeja Lolita. Rodině Janczarských pak bylo uděleno ocenění *Spravedliví mezi národy*.

Nejznámějším Nežidem v historii holokaustu, kterému se podařilo zachránit více než 1200 lidských životů je Oskar Schindler. Byl majitelem továrny na smaltované výrobky a ve své továrně zaměstnával i několik stovek Židů.

Schindlerovi se díky výborným kontaktům s německou správou Krakova a velitelem tehdy ještě pracovního tábora v Płaszówě, Amonem Göthem, podařilo dojednat, že jeho zaměstnanci nemuseli po likvidaci ghetta v březnu 1943 pobývat v Płaszówě, ale v pobočném táboře vedle továrny, kde měli mnohem lepší životní podmínky. (...) Zachránil tak životy asi 1100 krakovských Židů, kteří byli zařazeni na takzvaný Schindlerův seznam.¹⁷ Nejen za tento skutek byl Schindler oceněn titulem *Spravedlivý mezi národy* a jeho příběh inspiroval amerického režiséra Stevena Spielberga k natočení filmu *Schindlerův seznam*.

Pozornost si zaslouží i Čech Karel Košvanec, který pravidelně pomáhal Židům z koncentračního tábora Terezín. Každý týden do tábora pašoval potraviny, čím zachránil životy několika desítkám Židů. Za jeho života se mu bohužel uznání nedostalo, částečně i proto, že sám o svých činech nemluvil a přeživší nechtěli o traumatických letech druhé světové války mluvit. Titul *Spravedliví mezi národy* mu byl udělen v roce 2013.

¹⁶ SNYDER, T.: *Čierna zem: Holokaust ako história a varovanie*. 2015, s.247.

¹⁷ DITRYCH, B.: *Tábor ve stínu Osvětlení: Dokumentární reportáž o osudu krakovských židů*. 2017, s.46.

Důležitou postavou se stal i Slovák Ondrej Čanecký z obce Skalité, který ukryl ve svém domově svědky z Osvětimi.

Keď Walter Rosenberg a Alfréd Wetzler utiekli z Osvienčimu 10. apríla 1944, šli pešo desať dní bez jedla a vody. Krátko po prekročení slovensko-poľskej hranice sa vyčerpaní zvalili na pole roľníka Ondreja Čaneckého. Keď ich roľník našiel, dal im najesť a prichýlil ich vo svojom dome. Po štyroch dňoch ich Čanecký vzal na miestny trh v Čadci, kde im predstavil židovského doktora Poláka. (...) Tí im zabezpečili falošné doklady a spísali ich svedectvo o Osvienčime. Vďaka tejto správe sa západné mocnosti dozvedeli o hrôzach, ktoré sa diali v koncentračných táboroch.¹⁸

2.5. Živé vzpomínky

Po válce tisíce Židů opustily své domovy a emigrovaly do zahraničí, většinou do Izraele, Ameriky, Austrálie. Samozřejmě, důvody odchodu se lišily. Lidé nechtěli, nemohli zůstat v zemi, která by jim každý den jejich života připomínala nejstrašnější okamžiky, které prožili v období druhé světové války. A právě proto, abychom takovým lidem vzdali náležitou poctu, připomeňme si některé z příběhů těch nejmladších, kteří si prožili hrůzy koncentračních táborů a roky ukrývání v nelidských podmínkách, ale navzdory tomu se z mnoha z nich stali úspěšní lidé, kteří své příběhy rozšiřují dál, aby se pro nás staly vzpomínkou na historii i inspirací pro život.

¹⁸ CUPRIK, R.: *Titul spravodliví medzi národmi získalo ďalších 15 Slovákov* [online]. 2019, [cit. 2019.04.04], dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/22030681/titul-spravodlivy-medzi-narodmi-ziskalo-dalsich-15-slovakov.html>

3. DĚTI, KTERÉ PŘEŽILI KONCENTRAČNÍ TÁBORY

3.1. Příběh Evy Slonimové z Bratislavy

Slovenka Eva Slonimová (rozená Weissová) prožívala klidné dětství s mnoha sourozenci v Bratislavě až do momentu, když celou rodinu v centru města, kde bydleli, zastihla druhá světová válka. Prvé varovní signály se objevily už na jaře v roce 1939.

Počúvala som historiky o tom, ako židov zbili na uliciach. Naši susedia, dokonca aj naši priatelia nielenže sa nám obrátili chrbtom, ale začali nás nenávidieť, akoby sme ani neboli ľudia. Keď som pozdravila kamarátov, s ktorými som sa ani nie pred mesiacom hrala v parku, odvrátili hlavu, akoby ma nepoznali. Z ničoho nič sa nás naučili nenávidieť.¹⁹

Každým dnem se situace zhoršovala. Zatýkání a deportace byly na denním pořádku. Někdy i celé rodiny uprostřed noci zmizeli a nikdo nikdy o nich již neslyšel.

Evin bratr Kurti chodil pravidelně domů s rozmláceným obličejem. A když zatkli i Evina otce, musela dívka odejít z domu, protože tam již nebylo bezpečno. I když pak otce za poplatek propustili, rozhodl se, že bude lepší, když pro své děti najde několik náhradních úkrytů. Díky tomu se děti mohly ukrýt na různých místech ve městě vždy, když gardisté prohledávali domy.

V té době Maďarsko ještě nebylo okupované Němci a právě proto si někteří slovenští Židé obstarali falešné doklady a utekli tam. Evina máma měla ve vícero maďarských městech rodinné příbuzné. Slovenské děti tehdy mohly dle platných maďarských zákonů do země imigrovat, když prokázaly, že tam mají příbuzné nebo přátelé, kteří si je legálně adoptují. To znamenalo, že se biologičtí rodiče museli vzdát všech práv na adoptované dítě. Ale slovenské zákony emigraci zakazovaly a to znamenalo, že bylo potřeba děti přes hranice propašovat.

I když to pro Eviny rodiče bylo hodně těžké, rozhodli se, že děti rozdělí. Zaplatili proto jedné paní z Maďarska, která pašovala slovenské děti přes hranice. Všichni sourozenci tedy byli odvezeni do Maďarska a následně adoptováni některým příbuzným. Eva jako jediná zůstala v Bratislavě, protože nevypadala jako Židovka.

¹⁹ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.29.

Jednou do bytu k Weissovým přijeli dva kluci maskovaní jako esesáci. Řekli, že utekli z koncentračního tábora v Maďarsku. Prosili Eviny rodiče, aby na nějaký čas ukryli jejich přítelkyni a sestřenici. Rodiče nakonec souhlasili. Vysoký blondák měl také důležitou informaci, dle které se Německo chystalo obsadit Maďarsko, a proto by bylo dobré, aby rodiče přivezli své děti zpátky na Slovensko. A tak se všechny děti za několik týdnů dostaly zpět na Slovensko. Kromě Juditky. Ztráta malé sestřičky Evu hodně zasáhla.

Keď spomínam na tie časy, na Rút a Renátu, na prázdny pohľad v ich veľkých očiach, zakaždým sa mi vybaví aj Juditkina tvár s blondávkami spletenými do vrkôčikov, tak ako som ju naposledy videla na železničnej stanici, a zovrie mi srdce.²⁰

Bohužel se rodina opět musela rozdělit. Pro tolik dětí v jednom domě nebylo bezpečno. Eva musela odejít se svou sestrou Martou do bytu v Nitře, který byl napsaný na Máriu Wohlschlagerovou. Dostali falešné průkazy, dle kterých byli majitelkami bytu. Eva se měla jmenovat Anča Wohlschlagerová a bylo jí údajně šestnáct let, i když ve skutečnosti jí bylo sotva dvanáct. Cestou na železniční nádraží naučil otec obě sestry všechny nové informace, které o sobě museli znát.

„A ešte si zapamätajte jednu veľmi dôležitú vec – aj keby vás chytili, bili a mučili, nikdy sa nepriznajte, že ste židovky.“²¹

V novém bytě v Nitře to bylo těžké. Marta, která se teprve nedávno vrátila z úkrytu v Maďarsku, zapoměla němčinu i slovenštinu a tak se sestry jenom těžko mezi sebou dorozumívaly. Neměly nikoho, kdo by jim pomohl. Byly to dvě osamělé malé děti v cizím městě. Evu často trápily obavy, že je Mária Wohlschlagerová udá. Navíc byly pořád hladové, protože žili jenom ze skromného přídelu, kterým byl kousek chleba a někdy když měly štěstí i trocha mléka.

Kvůli sousedům začaly mít brzy obě sestry potíže. Všichni je podezírali a kladli si otázky, proč dvě malé holky bydlí samy. Několikrát je vyslýchalo gestapo a jen díky Evině přesvědčivosti měly až doposud štěstí. Sousedé jim ale nedopřáli klid a proto jednou když byla Eva se sestrou po několika dnech venku, viděly, jak se k jejich domu blíží dvacet pět vojáků.

²⁰ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.77.

²¹ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.81.

Najednou si uvědomila, že přišli pro ně. Řekla sestře, aby se utíkala schovat. Jenže prodavač z vedlejšího obchodu si všiml, že Marta rychle kráčí opačným směrem a začal na ni křičet, aby šla domů, protože je stejně chytanou. Najednou byla Eva obklopena anonymním davem lidí, který ji hnál domů. Tam na ni čekal gestapák s německým ovčákem.

V tom ze schodiště slyšela výkřik své sestry. Dveře se otevřely a Martu do bytu strčil hlouček rozhněvaných civilistů. Nikdo neřekl ani slovo. Marta vzlykala a pak k Evě přistoupil esesák jménem Gombárik a začal Evě klást stejné otázky, jako ostatní členové gestapa, kteří sestry již tolikrát vyslychali. Když Eva odpověděla, že se jmenuje Anča Wohlschlagerová, okamžitě ucítila silný úder do pravé strany spánku. Gombárik věděl, že je Židovka. Eva si vzpomněla na slova jejího otce, který kladl důraz na to, aby nikdy nepřiznala, že je židovského původu. Proto i když esesák silně sevřel Evě hrdlo, pořád tvrdila, že je Anča Wohlschlagerová a její rodiče zemřeli při bombardování Bratislavy.

Gombárik však stále dokola opakoval, ako sa volám a prečo bývame samy v Nitre. Odpovedala som tak, ako ma to naučil otecko, ale veliteľ Hlinkovej Gardy sa nevzdával. Pritiahol vlčiaka, postavil ho pred mňa, a keď pes vyceril na mňa zuby, uvoľnil vôdzku. Polomŕtva od strachu som sa vyškriabala na skriňu vedľa postele. Pes na mňa zdola zúrivo brechal a dvadsaťpäť vojakov sa rehotalo a ukazovalo na mňa prstom.²²

Pak prišlo niekoľko nekonečných ponižujúcich minút, keď esesák prikázal Evě svléct se a pak ji začal surově mlátit koženým opaskem. Eva ale pořád dokola tvrdila totéž a věděla, že za každou cenu musí zůstat silná. Nakonec ji spolu se sestrou vojáci shodili ze schodů. Celé potlučené se rychle zvedly a vyběhly z domu na ulici. Pak je vojáci naložili do nákladního auta a odvezli do sběrného střediska v Nitře.

Esesák Gombárik se postaral o to, aby byly obě sestry převezeny vlakem do Osvětimi. A proto byly již za několik dní na cestě do tábora. Ve přeplněných vagoněch bylo málo vzduchu a cestující více než dva dny nedostali nic k jídlu a pití. Ta cesta se zdála nekonečná. Když náhle vlak zastal, jakýsi muž zvedl Martu k zamřížovanému oknu. Okamžitě spatřila vysoké komíny, ze kterých se valil hustý dým.

Když se dveře vagonu otevřeli, Němci okamžitě začali na lidi rvát rozkazy. Eva s Martou zahrnuly doprava, kde se měly shromáždit ženy s dětmi, starci a děti do šestnácti

²² SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.96.

let. Nějaký mladík ji pak chytil za rukáv a odtáhl ji napravo, protože mu připadala starší. Všichni Židé dostali rozkaz postavit se po pěti do řady a začali pochodovat.

Nikdy nezabudnem na ten prvý pochod osvienčimským táborom. Dívala som sa cez ostnatý drôt na vyholené hlavy, na väzňov vychudnutých na kosť, v špinavých handrách, čo na nich viseli ako na vešiaku. Do konca života si budem pamätať tie veľké oči, čo im priam svietili z vycivených tvárí – ich zúfalý, prázdny pohľad s nádychom šílenstva, ktorým sledovali nových prišielcov a hľadali, či medzi nimi nenájdu príbuzných.²³

Eva chtěla žít. Ale při pohledu na tyto lidi nevěděla, jestli to stojí za to.

Následující ráno vyhnali všechny Židy z baráků a přikázali jim postavit se do řady. *Blockälteste* se postavil přímo před Evu a řekl, že odtěd' bude jeho nová pomocnice. Vzal ji do místnosti, kde bydlel. Její povinnosti byly jednoduché. Musela mu vařit a uklízet. V podstatě se tam Eva neměla zle. Jenom jednou přišel velitel do malého pokoje a jedním šmahem shodil hrnce z pece, kde Eva právě ohřívala vodu a popálila si tak levou ruku. *Blockälteste* na ni začal křičet, popadl jí za ruku a tahal k latríně. Tam ji do ní strčil hlavu a nevytáhl ji, až dokud se nepozvracela.

Při tomhle incidentu se Eva dozvěděla, že *Blockälteste* z ní udělal svou pomocnici, protože vypadala jako jeho dcera, která skončila v plynu. Všechno to trápení a zoufalství se vystupňovalo do strašného výbuchu zuřivosti, který si vybil na Evě.

Na druhý den rozdělili Židy z baráku do skupin na tetování. Muž, který je tetoval, řekl Evě, aby se nebála. Ti, které tetují, do plynu nejdou. Pak je všechny nahnali nahé do speciální místnosti, kde je ostříhali dohola a zbavili je tak i poslední špetky lidské důstojnosti. Dostali kus mýdla. Samozřejmě jim nezapomněli říct, že to mýdlo je vyrobeno z lidského tuku. Pak se pustila studená voda, a když vyšli z místnosti, vojáci jim kvůli dezinfekci pokropili hlavy petrolejem.

Jednou oběma sestrám přikázali, aby se přesunuly do nového baráku nedaleko špitálu. Bydlely v něm těhotné ženy, děti bez rodičů, dvojčata a lidé s tělesnou nebo genetickou vadou. Všichni tihle lidé byli oběťmi doktora Josefa Mengeleho, který byl známý svými pokusy na dětech.

²³ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.117.

Jeden den když byla Eva venku, všimla si, že v nemocničním baráku jsou dveře v jedné místnosti trochu otevřené. Pomalu vešla dovnitř. Ke svému zděšení našla všude porozhazované kusy těl dětí z jejího baráku. Leželi tam jen tak. Porozhazované, jako hadrové panenky. Spatřila tělo jednoho kluka, který s ní jel v Sered'ském transportu. Vedle něj na kopě leželi jeho ruce a nohy. A tohle všechno tehdy viděla teprve třináct letá Eva. Byla ještě dítě.

Za několik dní se oběťmi doktora Mengeleho staly Marta s Evou. Martě Mengele vpíchnul injekce, po kterých měla křeče v žaludku, nemohla spát a všechno ji bolelo. Pak přišla řada na Evu. Ve špitálu ji přiřadili k jedné řecké dívce. I když si nerozuměly, protože každá mluvila jiným jazykem, obě viděly věci, které by žádné dítě nemělo nikdy vidět.

Boli sme svedkami toho, ako tam nechali vykrvácať novonarodené dvojčičky, ich krv transfúziou dostalo mladé, zdravé dievča, ktoré čoskoro otehotnelo.²⁴

Jednou uprostřed noci jedna žena porodila zdravé dítě. Chvilí ho jenom držela láskyplně v náručí, pak si odstříhla pupeční šňůru a utekla. Když to Mengele zjistil, naštvál se, sebral novorozence, píchnul mu smrtelnou injekci a hodil ho do kouta.

Videli sme, ako sa nejaký chlapec vrátil po operácií s jazvou na bruchu. Otupený liekmi mlčky si sadol na posteľ, vtom sa mu z ničoho nič jazva otvorila a obsah brucha sa mu vylial na zem.²⁵

Když přišla řada na Evu, dozorkyně ji dovedla do místnosti za Mengelem. Píchl jí do žíly jehlu. Tohle se opakovalo ještě několikrát a obě sestry trpěly od té doby žaludečními křečmi. Ve vzpomínkách Eva říká, že když se jí pak po mnoha letech narodily děti, lékaři jí nedovolili, aby je kojila.

Koncem ledna 1945 bylo všude v táboře slyšet pravidelné dopadání bomb do blízkého okolí. Výbuchy zněli pro vězně jako hudba svobody, ale pro esesáky to znamenalo jistou porážku. Bohužel Němci nechtěli, aby vězni přežili. Proto nařídili evakuaci, ale ještě předtím všichni prošli selekcí. Ti, kteří jsou zdraví, budou evakuováni a nemocní zůstanou v táboře. Eva tam stála podvyživená, zesláblá, nemocná tyfusem, tuberkulózou a dyzenterii a zničena brutálně krutým zacházením. Ale věděla, že přežije, jen když se postaví mezi zdravé vězně. Bohužel na to již neměla sil a tak našla svou sestru a společně se vrátily do špitálu. Pak v táboře zavládlo hrobové ticho.

²⁴ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.134.

²⁵ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.134.

Byly svobodné, ale najednou nevěděly, co mají udělat. Všichni byli příšerně hladoví a mnozí se rozběhli přímo ke skladu s potravinami a hltavě jedli všechno, co jim přišlo pod ruce. Eva s Martou byli již tak slabé, že nezvládli ani to a tak se vrátili zpět do baráku a šli spát. Na druhý den našli tábor plný těl těch, kteří se přejedli k smrti.

Za tři dny prožily další příšerné překvapení. Esesáci se vrátili a nutili je vydat se na pochod. Ušli pár vyčerpávajících kilometrů, až se dostaly do jiné části osvětimského tábora, kde je velitelé opět nahnali do baráků.

Pak přišel okamžik, který všichni očekávali. V táboře se objevili Rusové a všude bylo slyšet střelbu a vybuchování granátů. Netrvalo to dlouho. Po chvíli byli všichni doopravdy svobodní.

V druhé polovině březnu 1945 Eva slyšela ruské vojáky mluvit o převozu dětí do Ruska. Proto se druhý den ráno s Martou vytratily z osvětimského tábora, a když se rozběhly na pole polské vsi, obě ucítily závan svobody a naděje. Vydaly se vstříc novému osudu. Nepřemýšlely, kam vlastně jdou. Důležité bylo jít od Osvětimi nejdál, jak to jen půjde. A šly, až dokud je nezastihla noc.

Eva zvedla hlavu a koukala na hvězdy. Dělala to tak i v táboře a vzpomínala na poslední chvíli strávenou s otcem. Světlo hvězd jí připomínalo rodinu a bezpečí. No tuhle noc, kterou sestry strávily ztracené v polských horách, jí hvězdy neposkytly žádnou úlevu. Měla pocit, jak kdyby se její pouto s otcem přetrhlo a zmocnila se jí panika.

V dálce uviděla železniční trať. Když se sestrou přiblížily, uviděly odstavený vagón. Vlezly dovnitř a obě tvrdě usnuly. Uprostřed noci se ale Eva probudila a s hrůzou zjistila, že na ně míří puškami několik ruských vojáků. Když si na ně jeden z nich posvítíl baterkou a zjistil, že jsou to jenom malé holky, všichni složili své zbraně a obrátili se na ně. Zeptali se, co tady dělají a nabídli se, že je svezou kousek cesty. Eva s Martou se vezly na korbě nákladního auta, až dokud nezačalo svítat. Pak je vojáci z auta vysadili, protože mířili na východ.

Znovu se ocitly samy uprostřed polských hor a neměly tušení, kde se nacházejí. Kráčely celý den, a když padl soumrak, Marta ukázala na světýlko v dálce. Byl to dům jakéhosi rolníka. Zaklepały na dveře a slušně poprosily, jestli by u něj nemohly přespat.

Rolník by velice hodný muž. Donesl jim plnou sklenici čerstvého mléka a kus domácího chleba. Hltavě se pustily do jídla a pak šly spát.

Ráno se potichu vytratily. Dni nekonečné chůze pomalu plynuli. Nakonec se ocitli ve Varšavě. Na ulici bylo nespočetně mnoho přeživších, kteří oduševněně hledali své

rodiny. Eva v davu zahlédla nějakou známou tvář. Byl to pan Kohn, rodinný přítel z Bratislavy. Eva ho naposledy viděla ve vlaku na cestě do Osvětimi. Teď byl pan Kohn jenom kost a kůže a oči měl hluboce zapadlé v jamkách. Se ženou byli jediní z celé rodiny, kteří přežili. Všechny jejich děti zemřely.

Eva s Martou pokračovaly v cestě. Uběhl další týden. Dorazily do Popradu, kde fungovalo záchytné středisko. Byly tam jedinými osamělými dětmi bez rodičů, které přežily koncentrační tábor. Nikdo jim ale nepomohl. Všichni byli až příliš zaujati obnovováním vlastních životů. Nikdo nepomohl dvěma malým holkám, které se snažily najít svou rodinu.

Záchytné středisko dávalo přeživším sto korun na týden, aby si mohli pořídit jídlo nebo oblečení. Eva se postavila do řady a k jejímu překvapení po chvíli odcházela s plnými rukama peněz. Sestry neváhaly a utíkaly si koupit to, o čem nejvíc snily. Vajíčka. Každá za svých sto korun si jich koupily po deseti. Pak utíkaly do střediska a všech dvacet vajec uvařily ve vodě. Když je všechny snědly, začalo jim být špatně a trvalo několik dní, než se zotavily.

Peníze, které měli mít na celý týden, utratily, a proto šly dál a snažily se najít nějaké jídlo. Klepaly na dveře a prosily o jídlo, jenomže měšťtí lidé na ně neměli čas.

Jednou když se procházely po popradské ulici, Marta zaklepala na dveře hezkého bytu. Objevil se v nich vysoký blondatý muž, který připadal Evě známý. Když nakoukla dovnitř, viděla dalšího kluka a dvě holky. Když blondatý muž promluvil, hned věděla koho má před sebou. Byl to jeden z kluků Rotsteinových, který přišel za Weissovými se žádostí, aby ukryli jeho přítelkyni a sestřenici a upozornil je na deportaci dětí.

Eva celá nadšená vešla do bytu. Ale její představa byla úplně jiná než to, co měla před očima. Na tvářích ostatních nebyla žádná srdečnost, jenom sobeckost. Rotsteinovci jim nenabídli ani sklenici vody. Dokonce jim odmítli půjčit pár drobných na jídlo. Nakonec vyšly z bytu s prázdnými rukami. Obě sestry pak tiše kráčely po ulici, odvrhnuté a hladové.

Náhle uslyšely, jak za nimi někdo utíká. Byla to jedna z holek, která si uvědomila, jak nepřátelsky se zachovali. Nakonec se nabídla, že jedna z nich může v domě zůstat.

Eva skončila v péči u paní Franklové, která jí hned po příjezdu zaměstnala celou kopou domácích prací. Využívala ji jako služku. Dokonce jí ani nedala šaty na převlečení

a tak Eva byla pořád ve svých otrhaných vězeňských hadrech. Cítila se tady jako na nucených pracích. Proto když šla jednou navštívit Martu, rozhodly se, že spolu utečou.

V noci Eva vylezla oknem na ulici, kde již čekala Marta. Znovu nevěděly kam jít. Po cestě zastavovaly vojenská nákladní auta a procházely slovenskou krajinou až přijely do dalšího záchytného střediska pro přeživší. K Evinu překvapení tam byl pořádek a čistota. Po vyšetření obě sestry zjistily, že mají tuberkulózu. Lékař je okamžitě poslal na zotavení do Vysokých Tater.

Ve Vysokých Tatrách již byly čtyři týdny, když se ve dveřích pokoje objevil pan Kohn, kterého Eva viděla ještě ve Varšavě. Pak začal mluvit. Evini rodiče byli naživu.

Pán Kohn nám povedal, že po oslobodení Bratislavy Spojený židovský distribučný výbor rozvešal po celom meste zoznamy s menami preživších. Otecko s mamičkou vyšli z úkrytu a hneď sa dali hľadať mená svojich detí. Z toho zoznamu sa dozvedeli, že sme v nemocnici vo Vysokých Tatrách. Zakrátko pán Kohn čírou náhodou stretol môjho otecka na ulici a povedal mu, že sme sa stretli vo Varšave a že nás zachránil pred deportáciou do Ruska. Otecko, ktorý sa zúfalo snažil nájsť Kurtiho a ostatné moje sestry, požiadal pána Kohna, aby po nás šiel do Tatier.²⁶

Pan Kohn ale nebyl jejich příbuzným a proto se Eva s Martou musely vytratit ze špitálu nenápadně ven, kde na ně večer Pan Kohn čekal. Utíkali spolu ulicemi, ale protože se všichni chtěli dostat domů, Eva s Martou nestihly naskočit za panem Kohnem do nákladního auta, a tak opět zůstaly úplně samy. Sestry tak musely přemýšlet, jak se co nejdříve dostanou do Bratislavy. Naštěstí našly vlakové nádraží a dojeli až do Bratislavy.

Když vystoupily, ocitly se na Štefánikově ulici. Rychle kráčely dál k ulici, kde předtím celá rodina bydlela, až se dostaly k jejich domu na Palisádach.

Eva zůstala stát jako sloup a nevěřícně koukala na otce s bratrem Kurtim, kteří stáli na ulici, jenom tak, a o něčem debatovali. Obě se rozběhly za nimi. Skočily jim do náručí a všichni se rozplakali. Pak Kurti otevřel dveře a Eva spatřila maminku. Měla opásanou zástěru a šálu kolem krku. Stála tam jenom pár metrů od ní, s bledou tváří a hluboko zapadnutýma očima.

Stála tam bez jediného slova, neschopná pohybu. My sme prešľapovali pri dverách, čakali sme, kým sa ona pohne prvá. Vyľakali ma jej oči plné hrôzy. Premeriavala si ma,

²⁶ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.164.

akoby som bola duch. Vari som tak veľmi ošpatnela? Horúčkovito som premýšľala. Čo ak ma už neľúbi? Čo ak sa hanbí na mňa čo len pozrieť?²⁷

Máma pomalu prišla ke svým dvěma dcerám a objala je. Odvedla je do zadního pokoje, kde byla malá bílá postýlka. Spala v ní jejich nejmladší sestřička Růženka. Tohle bylo Evino první setkání s ní. Vůbec nevěděla, že je na světě. Maminka pak ještě jednou věnovala Růžence něžný pohled a až pak, vlastně po prvé, se na Evu a Martu podívala s láskou, bez strachu v očích a obě dcery znovu silně objala.

Když se Eva s Martou vrátily, všichni sourozenci, kromě malé Juditky byli již doma. Každý z nich prožil svůj vlastní neuvěřitelný příběh.

Znova som bola so svojimi súrodencami. Akýmsi zázrakom – hoci nás bolo tak veľa – sme prežili. Za zázrak som pokladala aj to, že moji rodičia sa rozhodli mať ešte deti. Jedine naša drahá malá Juditka sa nevrátila. Jej neprítomnosť nám ťažila duše ako bremeno. V spomienkach nás súrodencov však žije dodnes.²⁸

Po niekoľika letech se Eva dozvěděla, že její rodiče plánují celou rodinu přestěhovat do Austrálie, co nejdál od tohoto místa.

Nikdo z rodiny ještě dlouho nemohl mluvit o tragédii, která se udála. Ani slovo nepadlo také o malé Juditce. Jejich vzpomínky byly natolik živé, že nevěděli, jak se o ně mají podělit s ostatními. Eva nedokázala promluvit ani se svou sestrou Martou, se kterou si tolik vytrpěla.

Nikdy nenabrala sílu, aby řekla rodičům o hrůzách, které zažila v Osvětimi. Zemřeli po letech prožitých v Austrálii a od ní neslyšeli jedině slůvko.

Nechcela som, aby sa to dozvedeli, lebo som si želala, aby zostali takí, akí boli predtým, než sa to všetko stalo. Aby som pre nich raz a navždy bola ich malá, šťastná Eva, aby ma nebrali ako svoju dcéru, ktorá prežila Osvienčim.²⁹

Teraz, keď sa život nás posledných svedkov holokaustu pomaly končí, kladiem si otázku, či to, že som prežila, mám brať ako privilegium, odmenu, trest alebo bremeno veľkej zodpovednosti. Je to z každého rožku trošku. Cítim, že mojou svätou povinnosťou

²⁷ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.169.

²⁸ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.173.

²⁹ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.186.

je byť ostražitou, hlásať toleranciu, obnovovať, uchovávať a pripomínať pamiatku jeden a pol milióna detí, ktoré zmizli bez stopy a nemajú ani hrob, ani náhrobný kameň.³⁰

3.2. Příběh Ernsta Izraela Bornsteina ze Zawiercia

Sedmnáctiletý Ernst se ráno prvního září 1939 probudil na hromové dunění. Když se blížilo poledne, německá armáda již překročila hranici Polska.

V čase obeda počas náletu som bol náhodou u policajného prezidenta nášho mesta. Pozoroval som, ako sa tomuto toľko obávanému mužovi tak silno triasli ruky zo šoku z vybuchujúcich bômb, že nebol schopný fajčiť cigaretu. Tento muž, ktorého sa bálo a vážilo si ho celé mesto, sa prikrčený a chvejúci schovával pod kamenným schodiskom. Bol som šokovaný týmto obrazom a náhle ma naplnila predtucha, že situácia je oveľa vážnejšia, než som si v tom okamihu dokázal pripustiť.³¹

V sobotu ráno nastala evakuace obecných budov. Ernst se s malým kufříkem vydal s otcem do vedlejší vsi směrem na východ. Všude byla panika. Děti, které ztratili v tom chaosu své rodiče, plakaly, a celý odchod vypadal nekontrolovatelně a hodně děsivě.

Na druhý den dorazili k Ernstově babičce v Pilicích, kde již čekala matka se sourozenci. Odpoledne rodina diskutovala, jestli mají zůstat, nebo utéct.

Ráno ale vypadalo všechno v pořádku. Němečtí vojáci mluvili s lidmi na ulici, dětem rozdávali čokoládu a nikomu neubližovali. Přešlo několik hodin. Pak slyšeli výstřel. Jeden soused přišel s informací, že z vedlejších bytů němečtí vojáci odvázejí muže pryč. Utíkali se ukrýt do sklepa. Téměř okamžitě do bytu vtrhlo několik vojáků, a když našli Ernsta i s ostatními mužskými členy rodiny, všechny je vyhnali ven na ulici, kde je připojili k větší skupině mužů. Prikázali jim postavit se do řady a pak se museli vydat na pochod.

Zastavili se až u veliké továrenské haly, kde zjistili, že někdo střílel na německé vojáky a proto bude každý desátý Žid zastřelen. Naštěstí mezitím policie našla viníky a tak byli všichni propuštěni.

Když se Ernst s otcem vrátili domů, rozhodla se rodina vrátit do Zawiercia. Několik týdnů proběhlo bez problémů, kvůli čemu nabyla většina lidí mylný pocit, že válka bude trvat jen několik měsíců. Později ale začala první omezení.

³⁰ SLONIMOVÁ, E.: *Dívaj sa na hviezdy*. 2015, s.192.

³¹ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.34.

Židé museli začít nosit bílou pásku se žlutou Davidovou hvězdou. Nemohli po večerce vycházet ven a na příkaz gestapa byla založena organizace *Judenrat* (židovská správa podřízená Němcům). Několik stovek rodin z pohraniční oblasti z měst Těšín a Katowice vystěhovali do Zawiercia. Po prvé byl Ernst konfrontován s beznadějnou situací a bídou vyhnanců.

Pak začalo i hromadné pronásledování, ke kterému docházelo každý den. Lidé dobrovolně a často ochotně poskytovali nacistům seznamy jmen lidí, aby dokázali svou oddanost systému.

Od začátku roku 1941 odváželi mladé židovské muže na nucené práce. Jeden den o čtvrté hodině ráno se Ernst probudil na klepání sousedky, která rodinu upozornila na vojáky ve vedlejší domě. Ernst bleskově utíkal na první poschodí k sousedům, kde se i s ostatními muži ukryl v šatníku. Nakonec je našli a vytáhli ven.

Bili nás pažbami svojich pušiek, kopali, sácali nás ku schodisku, potom nás strčili dolu schodmi a pod schodmi ma tislí smerom k našim susedom, ktorí tam už boli zhromaždení.³²

Ernsta s otcem a ostatními Židy naložili do autobusu a po několika hodinách dorazili do nového, ještě nedokončeného tábora. Tam jim vedoucí tábora nakázali postavit se do řady a učili je, jak se mají seřadit a pochodovat.

Následující dny musel Ernst pracovat na zemních pracích pro nový most. Byla to hodně namáhavá práce a z toho důvodu měl zanedlouho ruce ve velmi špatném stavu. Naštěstí ho velitel jejich skupiny přiradil na novou práci a ruce se Ernstovi mohly rychleji zahojit.

Díky nové práci mohl chodit po staveništi bez dozoru a mluvit s obyčejnými dělníky. Někdy mu dokázali sehnat určité věci, které pak mohl vyměnit za jídlo, nebo něco jiného. Snažil se také pomoci svému otci, který práci nezvládal. Byl až příliš slabý a Ernstovi se podařilo zařídit mu u lékaře propustku domů.

Jako automechanik musel každý den jít do lokomotivního depa a vyzvednout mazací olej. Při této příležitosti pravidelně potkával dívku, která na poli pásala krávy. Jednou ho oslovila a Ernst jí řekl, že je Žid.

³² BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.49.

„Ale ty nevyzeráš ako žid,“ povedala, „ľudia, ktorí tam pracujú sú asi zločinci, vždy ich niekto stráži.“ Stručne som jej vysvetlil, že tí ľudia sú všetci židia a nie zločinci, že nás odvliekli násilím v noci z našich domovov a priviezli sem na nútené práce.³³

Pravda téhle dívce smazala úsměv z tváře. Ernst celý den přemýšlel, jestli ji na druhý den znovu uvidí, jestli mu ještě jednou ukáže svůj úsměv a nebude jím opovrhovat, protože je Žid. Ale ráno již z dálky na něj mávala a k Ernstovu překvapení mu podala balíček s nakrájeným chlebem.

Bol som hlboko dojatý jej skromným darom, priateľskou tvárou, láskavými očami a útechou, ktorú mi poskytla. Toto stretnutie mi dodalo novú silu.³⁴

Za několik týdnů velitelé tábora ohlásili, že všichni zdraví vězni se přesunou do pracovního tábora v Sakrau.

I když byl Ernstův pobyt v Sakrau velice krátký, byl hodně deprimující. V předešlých táborech bylo jen několik stovek vězňů, ale zde jich bylo několik tisíc. Doteď měli všichni dostatek brambor, které tvořili základ jejich potravy, ale teď trpěli stále větším hladem. Proto když po pár dnech dostali příkaz opět pochodovat, všem se o něco ulevilo. Vězni byli natlačeni do vlaku a za maličkým oknem pokračoval život, jak kdyby se nic nestalo, jak kdyby všichni žili v naprosté harmonii a míru.

Po několika hodinách zastavili v malé vsi Markstadt. V táboře je odvedli po skupinách do baráků a pak dostali stravní karty. Podle pokynů velitele SS dostal každý novou práci. Ernst se dostal do skupiny, která měla za úlohu postavit úzké tratě na propojení různých částí staveniště. Neměl žádné rukavice a tak musel holýma rukama nosit těžké ocelové kolejnice.

Přišlo těžké období. Všichni vězni trpěli stále větší fyzickou a psychickou zátěží. Ernstova velitele skupiny jeho stav nezajímal. Rozhodl se nevšímat si jeho příšerně oteklých rukou, takže se Ernst začal čím dál, tím víc bát. Věděl, že když bude i nadále pracovat, dlouho nevydrží a nakonec umře. Cítil se sám a opuštěný, protože v Markstadtu nebylo možné psát dopisy svým příbuzným. Neměl o nich nejmenší informaci a začal pochybovat, že se někdy opět vrátí ke své rodině.

³³ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.67.

³⁴ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.68.

Když přiděly začaly být ještě skromnější, hlad vězně přinutil ke krádežím. Přestali být tolik opatrní a kradli všechno, co jim přišlo pod ruku. Někdy je chytili a zabili. Ne zřídka se ale stávalo, že vězně jenom nahlásili a pak na apelplacu dle rozsahu krádeže dostal dvacet pět nebo padesát ran holí na zadek. A často dostávala celá skupina kolektivní trest. Hodiny museli stát nazí na apelplacu a podrobit se ponižující tělesné prohlídce.

Ernst přemýšlel, jak by se mohl vyhnout těžké práci a hladovění. Všiml si totiž, že ještě pořád jsou vězni, kteří nehladovějí, a často se jim podařilo vyhnout se namáhavé práci.

Pak mu pomohla náhoda. Jednou ráno když Ernst nosil kolejnice jako každý den, dvěma jeho spoluvězněm upadla ocelová kolejnice a rozmačkala mu chodidlo. Lékař mu nohu obvázal, ale druhý den se musel vrátit do práce. Vedoucí Berger ho vyřadil ze skupiny a jmenoval ho vedoucím tratě. Jeho úkolem bylo odteď kontrolovat kolejnice.

Díky tomu měl větší možnost pohybu a také možnost získat jídlo navíc. Ruce i nohy se mu postupně zahojily. Víc ale začal myslet na svou rodinu v ghettu, protože se šířily špatné správy o osudu Židů, kteří tam zůstali.

Poľskí, českí, ukrajinskí a francúzski robotníci prinášali smutné správy o odsune židov z get a ich masovom strieľaní. Istý čas sme nevedeli, či tomu máme veriť, pretože všetky tieto hrozné príbehy zneli ako výplody fantázie; nevedeli sme si predstaviť, že ženy a deti, starí i mladí, všetci boli zavraždení len preto, že patrili k určitému národu³⁵

S přístupem k jídlu navíc si Ernst postupně získal víc přátel a dověděl se tak, že mistr elektrikář hledá nového učně na práci v dílně. Zkusil štěstí a nakonec místo elektrikáře u mistra Hermanna dostal. První den nedopadl nejlíp a Ernst si tak vysloužil od mistra několik nadávek. Báł se, že svou práci ztratí, protože Hermann byl i po několika hodinách pořád rozhněvaný. Proto se rozhodl omluvit se a nakonec si práci udržel.

Začala tak nová éra Ernstova života, která ho zachránila před pravděpodobnou smrtí. Mistr mu nosil noviny a denně spolu diskutovali o náboženství, sociálních otázkách a politice. Díky mistru Hermannovi se Ernst opět začal cítit jako lidská bytost. Věděl, že s ním bude zacházeno jako s lidskou bytostí, a ne jako s otrokem. Dokonce se mistr nabídl, aby Ernst napsal dopis své rodině s jeho zpáteční adresou, takže Ernstova pošta bude chodit k němu. Rodiče mu poslali potravinové lístky, které pro něj Hermann vyměnil za chléb.

³⁵ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.97.

Každý den poslouchal anglickou rádiovou stanicí, a proto měl čerstvé informace o politice, které pak mohl sdělit dalším přátelům z tábora.

Jednoho rána přinesl mistr Hermann Ernstovi dopis od rodičů. Stálo v něm, že celá rodina čeká na transport, který je odveze do Auschwitzu, kde je pravděpodobně zlikvidují. Ernsta tato informace zasáhla. Myslel na své rodiče a sourozence, kteří byli v té chvíli na cestě do plynových komor, kde na ně čeká stejný osud, jako na miliony dalších Židů. Přemohl ho pocit bezmoci.

Trávil som hodiny osamote a mučili ma spomienky na rodičov, domov a šťastné detstvo. V duchu som jasne počul otca, ako ma ticho vyzýva, aby som vytrval. Vedel som, že musím zachovať odkaz mojich rodičov kvôli láske a starostlivosti, ktorú mi dali. Spomenul som si na nespočetné drobné zážitky a skoro fyzicky som cítil ich prítomnosť. Mal som pocit, že najväčším práním mojich rodičov bolo, aby som zostal nažive a prežil toto utrpenie.³⁶

Ze zpráv o přesídlování jeho rodičů se dostával velmi těžce. Ale po nějakém čase cítil, že se v něm znovu probouzí vůle k životu.

Masové vyvražďovanie, ktoré nás obklopovalo, dosiahlo najvyššiu intenzitu. Bolo zrejmé, že existuje veľmi malá šanca, že by sme mohli utiecť a prežiť. Každému bolo jasné, že onedlho príde rad aj na nás. Aj tak sme však žili akoby smrť, ktorá nám hrozila, nemala pre nás žiadny význam.³⁷

Na podzim roku 1943 měl být tábor nucených prací Markstadt zrušen a tak se všichni vězni koncem prosince přesunuli do koncentračního tábora Fünfteichen.

Hned po příchodu esesáci nakázali vězňům dělat nesmyslné cvičení, při kterém si hodiny dávali čepice na hlavu a pak zase z hlavy dolů. Ti, kteří to nedělali podle příkazu esesáků, byli zbiti. Hrozili jim, že tohle cvičení může trvat i několik hodin, až dokud ho každý nevykoná správně. Chtěli tak novým vězňům předvést ukázkou nového režimu. Ti, kteří byli nemocní, nezvládali dělat tohle náročné několik hodinové cvičení, a proto esesáci mnoho z nich bez milosti zbili, ale většinu zastřelili.

Pak byli všichni rozděleni do bloků a každá skupina měla svého skupinového staršinu. Ernst neměl právě velké štěstí. Jeho skupinovým staršinou byl Polák Karol, který

³⁶ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.113.

³⁷ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.113.

často bezdůvodně bil každého, kdo se mu nelíbil. Hned první den večer, když už byli všichni vyčerpaní a připravení jít spát, Karol přednesl „uvítací“ řeč.

„Musíte zabudnúť na život, ktorý ste viedli doteraz. Teraz ste v koncentračnom tábore. Som z podobného koncentračného tábora Grossrosen. Tam židia žijú len štrnásť dní. Možno dokážete vydržať dlhšie, ale jediný spôsob, ako odtiaľto odídete, je cez komín krematória. Neprišli ste sem žiť. Tí, ktorí nechcú čakať na smrť, si môžu zvoliť krátku cestu k elektrickému plotu.“³⁸

Na druhý den se všichni museli zbavit vši. Proto se vězni svlékli a patnáct minut si prohlíželi oblečení. Skupinový staršina Karol ale opět nezapomněl využít situaci, aby mohl mučit nevinné lidi. Vybral si několik starších lidí, a když u nich našel vši, nařídil jim, aby se opřeli o židli a pak své oběti začal bít okrajem dřevěného prkna, které vytáhl z jedné postele. Takto zbití vězni většinou za několik dní zemřeli, nebo skončili na několik dní ve špitálu.

Ernst zjistil, že je lepší vyhýbat se staršinům stejně jako esesákům. Zatímco v Markstadtu se nemusel tolik obávat bití, tady mu hrozilo nebezpečí fyzického i psychického týraní každou minutu. Velitelé si často vymýšleli nesmyslná cvičení, falešná obvinění, a dokonce i vlastní mučící techniky, jen aby vězně zlomili. Překvapující na tom všem je, že sebevražda bylo poskromnu. I když byli vězni tolikrát ponižováni a bití, pořád měli vůli žít.

Ja a mnoho iných sme chceli žiť ďalej. Dokonca aj dnes sa mi táto absolútne nevysvetliteľná vôľa k životu zdá neuveriteľná a nie je možné ju analyzovať. Náš duch vzdoru nám umožnil pokračovať v existencii v koncentračnom tábore napriek tomu, že bol plný nezmyselnej brutality a mučenia, ľudské bytosti boli nakoniec úplne zničené a zomierali v ponižení, zbavené dôstojnosti.³⁹

Za několik týdnů se celá skupina dověděla, že půjde pracovat mimo tábor. Všem se hodně ulevilo. Byli převeleni na práci ve firmě Krupp. Ernst pracoval s jedním českým mistrem a spolu měli odpovědnost za světla na stropě a chodbách. Musel se soustředit, aby si udržel svou pozici a díky relativní volnosti v práci dokázal sehnat různé elektrické vybavení, a proto měl mezi vězni i kápy najednou několik přátel.

³⁸ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.139.

³⁹ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.143.

Ernst se bál krást tak cenný vojenský materiál, ale po čase již pochybnosti neměl. Brzy začal mít ještě větší volnost, mohl mluvit i s ostatními vězni a někdy mu káповé dali také jednu hodinu na spánek anebo odpočinek.

Jednou ráno když se celá skupina připravovala do práce, nepřišel jeden z podřízených káпов, a proto „Oberkapo“ (nadřízený káпо) určil náhodou Ernsta na jeho místo. Bohužel odpoledne přišel příslušník SS zkontrolovat skupinu a Ernst se zděšením zjistil, že mu chybí šest lidí. Okamžitě od velitele schytl úder do hlavy. Pak musel chybějící vězně najít a jako trest dostal dvacet pět ran na holý zadek.

První rány gumovým obuškem byly nejbolestivější. Pro Ernsta ale bylo horší to, co následovalo pak. Musel se vrátit do práce, teď pod dohledem velitele SS. Tempo práce se značně urychlilo a velitel donutil Ernsta, aby poháněl své druhy tím, že je bude bít gumovým obuškem. I několik let poté ho trápilo, že ho ten den donutili chovat se jako káпо. To poledne si následky neodnesl jenom on ale i jeho druhové, které musel nemilosrdně pod dohledem káпа utlačovat.

Koncem roku 1944 přišla varování o náletech, které byly stále častější. I když každý nálet a každá bomba mohla znamenat pro vězně smrt, všichni se těšili, protože to pro ně znamenalo naději.

Nikdy nezabudnem ako vyzerali vychudnuté tváre zložené doslova len z kostí a kože, skrútené do priezračnej grimasy radosti. Bolo to, ako keby sa zrazu usmiala mŕtvoľa.⁴⁰

Následující dny všichni viděli nad táborem přelétávat letadla Spojenců. Prání všech vězňů, aby zničili tábor, se bohužel nevyplnila. Místo toho se za několik dní měli vydat na pěší pochod do tábora Grossrosen.

Ernstův transport zůstal v táboře Grossrosen jen několik týdnů. Ale i tak tady zažil několik děsivých okamžiků, které se mu vryly do paměti, zvláště když se musel jednou hlásit na práci do krematoria.

V hlbokom mraze sa pred budovou krematória týčila hromada zmrznutých a tuhých mŕtvol. To bolo prvýkrát, čo som videl ľudské bytosti takto hrozne znetvorené. Vyziabnuté, kožou potiahnuté kostry, všetky na hromade, poprehadzované, nahé

⁴⁰ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.173.

a odhalené tam ležali s meravo hl'adiacimi očami a ústami dokorán, ako keby chceli vykriknúť'.⁴¹

Tuhle práci musel vykonávat ještě několik hodin a i během toho krátkého času mu obraz znetvořených mrtvých těl nevinných lidí zůstal v paměti. Rychle ztratil veškerou chuť do života.

Brzy začaly přípravy na další transport. Zprávy o postupu Rudé armády se šířily rychlostí světla a nebylo pochyb, že vojáci jsou již blízko. Proto nikdo nechápal, proč je tak vytrvale přemísťují z jednoho tábora do druhého. Teď z masy vězňů zbylo jen několik tisíc nemocných a slabých lidí, ze kterých většina nemohla pracovat.

Na pochodu přišlo znovu několik lidí o život. Podvýživa s různými nemocemi způsobila, že mnoho lidí nemohlo pokračovat dál, a tak byli, jako na každém pochodu, zastřeleni.

Po několika dnech všechny vězně nastrkali do vlaku a vydali se na cestu bůhví kam. Dva vězni se rozhodli utéct, ale nikdo se nikdy nedověděl, co se s nimi opravdu stalo. Esesáci všem řekli, že je chytli a postavili před popravčí četu, ale mnoho lidí bylo přesvědčeno, že je esesáci chtěli jenom zastrašit, aby se podobný incident neopakoval.

Zanedlouho se od kápů dozvěděli, že jejich dalším cílem je tábor Flossenbürg. V transportu bohužel kvůli nedostatku jídla a vody zemřelo několik stovek Židů.

Ve Flossenbürgu nikdo nebyl přidělen k žádnému speciálnímu úkolu, protože byli ještě všichni v karanténě. Proto jenom zametali a čistili baráky a odstraňovali mrtvoly. Ernst tak zažil další nepříjemnou zkušenost. Jednou když nesl s dalšími spoluvězni mrtvoly do krematoria, jeden muž před ním upadl a nevstal. Snažil se, ale nešlo to. Ernst se mu snažil i s ostatními pomoci. Proto když ho kápo viděl, začal ho bít a kopat, protože si myslel, že to jenom předstírá. Vězeň nedával najevo žádnou bolest. Nakonec se smrtelným chraptím zemřel přímo na místě.

Za několik týdnů se zpráva tábora rozhodla, že skupinu konečně propustí z karantény. Pak jim udělali tělesnou prohlídku. Když přišel kápo, několik vězňům udělal červeným perem na čelo kříž. Někteří mysleli, že je pošlou na ošetřovnu, ale ve skutečnosti nikdo nevěděl, co to znamená. Otevřely se dveře a vešli dva vězni. Ernst je dobře znal. Byli to bratři Kaiserovi a pocházeli z Ernstova rodného města. Starší bratr si Ernsta pořád

⁴¹ BORNSTEIN, E. I.: *Dhá noc*. 2018, s.198.

pamatoval a ten se ho zeptal na význam kříže uprostřed čela. Na tváři bratra Kaisera se zračil bezmocný výraz. Ernst pochopil.

Jeho vůle žít byla pořád silná a ihned začal přemýšlet, co by mohl udělat, aby se mohl zachránit. Proto když se izolační místnost naplnila lidmi, posbíral všechnu odvalu a nenápadně se vykradl z místnosti do kotelny, kde pracoval starší bratr Kaiser. Když ho uviděl, rychle mu pracím práškem a mýdlem smazal kříž z čela a propašoval ho do místnosti s lidmi, kteří nebyli určeni na smrt v pecích. Zachránil mu tak život.

Jednou brzy ráno šli vězni odvézt polévku několik kilometrů mimo tábor, kam dorazil transport žen evakuovaných z jiného tábora. Ernst hned myslel na své sestry, a proto se dobrovolně přihlásil. Když dorazili do tábora, po prvé se setkali s ženskými dozorkyněmi. Prošli táborem s vozíkem polévky až do veliké továrenské haly. Když ji vyložili, na krátko se zastavili a to, co viděli, v nich vyvolalo hrůzu.

Nevěděli, jestli to co vidí, jsou vůbec ženy. Všechny seděly na podlaze natlačené na sobě a ztěžka dýchaly v oblaku příšerného smradu. Měly vyholené hlavy, většina byla nemocná a některé už ani neovládaly své tělesné funkce. Prostě jen seděly a umíraly. Pak si Ernst všiml jámy, ve které bylo mnoho mrtvých a mezi nimi byly i ženy v bezvědomí, které tam nehybně ležely připravené umřít.

Život každého jedinca tu bol bezvýznamný, len kopa odsúdených, umierajúcich ženských kostier, ktoré sedeli a ležali natlačené vedľa seba v moči a výkaloch, mŕtve aj živé. Ktorá z nich mala ešte meno, ktorú z nich by sme ešte mohli spoznať? Ešte v šoku z toho, čo sme práve zažili, sme opustili halu, ale ešte naposledy sme sa pozreli do tých tisícov dokorán otvorených očí bez života a plných beznádeje. Nikdy nezabudnem na tie oči hľadiace v ústrety smrti, ktorá bola tak blízko.⁴²

Když dorazili zpět do tábora, všude bylo mnoho správ o tom, že Rusové jsou blízko. Bohužel věděli, že tohle znamená další přesun do jiného tábora a tak v březnu 1945 dorazili do Leonbergu. Zoufalství z toho, že Němci budou chtít po sebe zahladit stopy, vedlo vězně k obavám, že je všechny spálí v pecích. Naštěstí zjistili, že v Leonbergu krematorium není a tak si všichni vydechli. Ale ani v tomhle táboře nezůstali dlouho.

Jednou ráno dostal každý vězeň dvě stě gramů chleba a všichni dostali rozkaz opustit tábor. Opět nikdo neměl tušení, kam jdou.

⁴² BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.236.

Na nádraží je esesáci všechny nastrkali do vagónů. Znovu se opakovala situace z předešlých transportů. Většina lidí byla nemocná a umírali přímo na místě ve vagónech na cestě do nového tábora.

Když vlak zastavil, všichni pochodovali několik kilometrů do nového tábora. Mühlendorf nebyl tak špatný a ani režim tady nebyl tak příšerný, jako ten, který Ernst zažil v Grossrosenu, Flossenbürgu a Fünfteichenu. Dokonce byli v skupinách odvedeni do umývárny, kde se mohli v klidu umýt jemným mýdlem.

Za několik dnů nastalo další nesmyslné přemísťování. Na apelu vězni dostali příkaz, že místo do práce půjdou všichni na nádraží, kde na ně čeká nákladní vlak. Nečekala je tedy svoboda, i když všechno nasvědčovalo tomu, že konec války je tady. Místo toho se všichni museli zúčastnit tolik nenáviděného a častého transportu.

Druhý den dorazili na nějaké neznámé nádraží, jen kousek od Mnichova. Po chvíli si vězni všimli, že kápoové jsou pryč. Po několika minutách se vrátili, otevřeli dveře vagónu a řekli, že jsou volní.

Bola to realita? Nastala chvíľa, po ktorej sme túžili celé roky? Naozaj nás nechajú odísť živých? Niektorí z nás sa navzájom radostne objímali a dokonca nadšene potriasali ruky strážcom. Zaplavila nás radosť, pretože sme unikli smrti.⁴³

Pak se všichni rozdělili do skupin podle měst a rozhodovali se co udělat. Ernstova skupina se skládala z pěti lidí. Dohodli se, že najdou na vsi nějaký statek, aby si oddechli a najedli se a pak zjistí, co se děje na frontě. Náhle všichni slyšeli střelbu a pak vězni viděli nějaké cizí esesáky, kteří začali střílet na lidi a nakládat je znovu do vlaku. Pak vagóny zvenčí zamkli a nechali je tam celý den.

V noci se spustila bouřka a Ernst znovu začal přemýšlet nad svým osudem. Koukal se na mrtvolky kolem sebe, zklamán svou iluzí o svobodě. Celou noc vězni slyšeli dunění dělostřelectva a střelby. Všude kolem byl nesnesitelný hluk.

Ráno 30. dubna 1945 nastalo hrobové ticho. Ernst se snažil vykouknout přes spáru vlaku, ale nic neviděl. Najednou všichni slyšeli nějaké hlasy. Dveře na vlaku se otevřely a před vězni stáli muži v neznámých uniformách. Vyšli ven a snažili se zjistit, jestli jsou ti muži přátelé nebo nepřátelé. Pak v nich rozpoznali Američany.

Tohoto dne, 30. dubna 1945, všichni pochopili, že teď jsou opravdu svobodní.

⁴³ BORNSTEIN, E. I.: *Dlhá noc*. 2018, s.262.

Doktor Ernst Izrael Bornstein přežil sedm koncentračních táborů. Knihu věnoval svým rodičům a sourozencům, kteří zemřeli v plynových komorách v Osvětimi. Po osvobození v roce 1945 žil v Mnichově, kde se stal doktorem medicíny. Se svou ženou Renée vychoval tři děti. V srpnu 1978 zemřel ve věku 56 let.

4. UKRÝVANÉ DĚTI

4.1. Příběh Pavla Poláka z Bratislavy

Pavol Polák narozený v Bratislavě byl právě v pubertě, když začala na Slovensku všechna fašistická hrůza. Narodil se v roce 1925 a holokaustem si musel projít i navzdory tomu, že jeho otec byl významným primářem neurologie. Bohužel mu zrušili lékařskou praxi a Pavlovi se v průběhu několika dní obrátil celý svět vzhůru nohama.

Jako dítě nerozuměl tomu, proč člověk, jenom proto, že je jiného náboženství, nesmí ze dne na den dělat spoustu věcí jako například chodit do školy, nebo jezdit tramvají. Končil právě pátou třídu na gymnáziu, když se dověděl, že vyšel židovský kodex a jeho spolu s dalšími židovskými spolužáky vyloučili ze studia. Najednou nevěděl, co má dělat. Přišla mnohá opatření proti Židům a Pavol se bál, že ať udělá cokoliv, bude mít problém. Měl pocit, že roky šťastného dětství právě skončily.

I když Pavlovu otci zrušili lékařskou praxi, dostal nakonec výjimku, protože některé politické osobnosti, přátelé Jozefa Tisa, byli nemocní a tak je jeho otec léčil. V té době byl jediným odborníkem na neurologii. Dostal čtyři sta korunový plat, ze kterého měla celá rodina žít. Tehdy byli již přestěhovaní do Nitry, protože Bratislava měla být „očistěna“ od Židů. O několik týdnů později nastal „hon“, který začal kvůli vypuknutí Slovenského národního povstání. A tehdy nacisté zatýkali všechny bez ohledu na jejich postavení nebo věk.

V ten den k rodině Poláků spěchala o páté hodině ráno přítelkyně Pavlova otce a řekla, aby všichni zmizeli. Během pár sekund byla rodina připravena na útěk, ale Pavol ještě potřeboval něco zařídit, takže neodešel hned s rodiči, ale slíbil jim, že bude v pořádku a dá na sebe pozor. Ale jakmile rodiče odešli, na dveře začalo bouchat gestapo.

Pavol se náhle ocitl v nejhorší situaci svého života. Když nikdo neotevíral, rozhodli se vyrazit dveře.

V priebehu tých šialených sekúnd mi oči padli na dvere pivnice a vrútil som sa do nej. Medzitým gestapo dvere vyvalilo a nenapadlo im, aby šli aj do pivnice. Tam som pochopil, že ak ma nájdu, pôjdem rovno do plynu. A tento pocit ohrozoval môj život.⁴⁴

⁴⁴ HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení: Žil som v jame s myšami a užovkami*. 2017, s.109.

Pavol měl neuvěřitelné štěstí, že ho nenašli. Aspoň protentokrát byl na chvíli zachráněn.

Jeho otec utekl mezitím do nemocnice, kde mu pomohli jeho kolegové. Máma zas běžela do sladovny, protože tam obvykle nikoho nehledali. Pavol tehdy ještě pořád neměl ani tušení, kam Židy odvázejí. Kdyby to věděl, mohl zachránit svého přítele, který byl mylně přesvědčen, že ho v Polsku čeká světlá budoucnost.

Mal som priateľa, narodeného v ten istý deň ako ja, bol to známy športovec, plavec a tiež ho vyhnali z Bratislavy do Nitry. Zobral som ho ako podnájomníka. A on mi odrazu vraví, že takto nemôže žiť. Že rád pracuje a ľudia hovoria, že slovenských židov posielajú na polia do Poľska a že sa teda prihlási dobrovoľne. Odhováral som ho, no on stále, že chce byť na vzduchu a chce pracovať na poli. A ešte si predstavte, že ja som ho odprevadil na nádražie! Vôbec som si neuvedomil, že ma môžu chytiť, pýtať sa, kto ste, čo ste... On vošiel do vagóna pre zvieratá, do dobyčáku, zakýval som mu a to bol jeho koniec.⁴⁵

Když Pavol zjistil, co se vlastně děje s Židy, ještě dlouho se tím trápil. Nemohl se smířit s tím, že nepřesvědčil kamaráda, aby zůstal. Věděl, že to není jeho vina, protože nemohl tušit, jaký krutý osud čekal na tisíce nevinných lidí, ale i tak se pocitu bezmoci ještě mnoho let po válce nemohl zbavit.

Ve sklepě se pak Pavol začal ukrývat pravidelně. První den byl nejhorší. Tehdy si řekl, že to prostě nevydrží. Myslel si, že to prostě nemůže zvládnout. Ale nakonec tam zůstal ještě sedm měsíců a jeden den. Sám byl překvapen, že se nezbláznil, že potom zůstal zcela normálním člověkem. A za celou tu dobu s nikým nepromluvil, jenom sám se sebou. To bylo nejtěžší.

Mal som jedinú knižku a jedinú sviečku. Niekedy som čítal Mahlerove listy. Zaujímavý autor. Zložitý. Intelektuál. Ale neprehovoríť s nikým a byť iba v zemi – sú tam myši a dážd'ovky a žaby a všelijaké zvieratká.⁴⁶

Během jeho pobytu ve sklepě mu nosila trochu jídla jedna paní. Obvykle to byli jenom nějaké nudle nebo kus chleba, ale i to Pavlovi stačilo, aby díky té šlechetné dámě přežil. Byl hodně vyhublý a chyběly mu sladkosti a jiné dobroty, na které byl doma zvyklý, ale usilovně se snažil na to nemyslet.

⁴⁵ HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení: Žil som v jame s myšami a užovkami*. 2017, s.110.

⁴⁶ HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení: Žil som v jame s myšami a užovkami*. 2017, s.116.

Když nacisté zaútočili ve městě, část Pavlova domu se zřítily a on po prvé za dlouhé týdny viděl nebe. Bylo nádherné. Modré. Z představy ho vytrhly bomby, které duněly jedna po druhé, ale za dva dny zavládlo úplné ticho. Bylo to až strašidelné. Pavol nevěděl, co má dělat. Rozhodl se jít ven. Náhle ho oslepila sluneční záře. Byl překvapen, jak lidé kráčeli po ulici a mluvili mezi sebou. Jako kdyby to byl úplně normální den. Pavla ten hluk a ruch natolik šokoval, že se prostě otočil a šel zpátky do sklepa. Neměl odvahu opustit svůj úkryt, protože si nebyl jistý, jestli to co viděl, byla pravda. Po dvou dnech se rozhodl vylézt ze sklepa ven a konečně ucítil závan svobody.

Posilou pro Pana Poláka, kterou tehdy měl a pořád ještě má, aby překonal všechno špatné, byla vždycky hudba. Ta mu dodávala chuť do života. Po válce studoval chemické inženýrství, ale zjistil, že to pro něj nebylo to pravé. Nakonec se dal na studium hudební vědy a stal se významným slovenským muzikologem.

4.2. Příběh Luncie Gamzerové ze Lvova

Luncii Gamzerové, známé teď jako Ruth Gruenerová, bylo teprve osm let, když se náhle s trhnutím probudila přesně v tom okamžiku, kdy byla noc náhle protnuta explozí rozhněvaných výkřiků plných zděšení a paniky lidí přicházejících z ulice.

Luncia bola príliš malá, aby chápala, že chaos tam vonku počas tejto desivej letnej noci v roku 1941 vyvolala nemecká invázia a okupácia mesta Lvov. Ešte pred pár dňami bolo Lunciino rodné mesto pod kontrolou Sovietskeho zväzu. Teraz, na výzvu nacistov, miestni – známi ako ukrajinskí nacionalisti – drancovali obchody a domovy židovských rodín v Lvove.⁴⁷

Následující ráno se Luncie s mámou odvážili projít po ulici, aby navštívily některé své sousedy. Luncie pak pochopila, že poklidný život, který dosud vedla, už zřejmě nikdy nebude týž. V hlavě se jí honilo několik myšlenek. Co se s ní stane teď, když přijeli nacisti?

O několik dní později Němci vyzvali židovské rodiny, aby jim okamžitě odevzdaly všechny své cennosti jako příspěvek, jinak za trest zamknou všechny Židy do synagogy a bez milosti ji podpálí. Tím to ale zdaleka neskončilo. Ukrajinští nacionalisti, kteří byli podporováni nacisty, začali proti Židům hromadně organizovat násilné akce, během

⁴⁷ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Čo sa so mnou stane teraz keď sú tu nacisti?*. 2018, s.15.

kterých jich povraždili víc než čtyři tisíce. Za pár týdnů přinutili další dva tisíce Židů vpochodovat na židovský hřbitov, kde je zastřelili.

Akcia. Už to slovo samo osebe vyvolávalo hrôzu. Znamenalo, že židov odvezú, aby ich buď okamžite zastrelili, alebo deportovali do koncentračných táborov, kde na nich v mnohých prípadoch čakala aj tak len smrť. Keď bola vyhlásená *akcia*, nacistickí úradníci stanovili gestapu kvótu – požadovaný počet židov –, ktorú museli naplniť. Gestapo prehľadávalo susedstvo, no mnohých židov zobrali priamo z ulice. Ak ich nenazbierali dosť, vtrhli aj do domov a obytných budov či obchodov, odkiaľ židov vytiahli len preto, aby naplnili kvótu. Niekedy bola *akcia* cielená na určitú vekovú skupinu, napríklad deti alebo starších ľudí.⁴⁸

Brzy Gamzerovci prišli o svůj obchod a o bydlení se museli podělit s jinou židovskou rodinou, Staubovými, k níž patřil i jejich osmiletý syn Henry. I tato rodina patřila mezi tisíce Židů ve Lvově, kteří byli nacisty neustále vyháněni z domovů. To způsobilo, že obě rodiny se teď musely tísnit v jednopokojovém bytě.

Jednou během další *akce*, se museli obě rodiny skrýt. Luncie a Henry utíkali do tmavé koupelny. Jejich rodiče mezitím přesunuli před dveře veliký šatník. Seděli tam potichu ve tmě a byli úplně vyděšení. Věděli, že když je najdou, hrozí jim jistá smrt. Proto když slyšeli vstoupit do bytu ukrajinského policistu a důstojníka gestapa, okamžitě je zaplavila vlna strachu a zděšení. Hledali děti.

Když po krátké razii nikoho v domě nenašli, oba odešli. Tentokrát měly obě rodiny štěstí.

O několik týdnů později se Luncie s rodiči musela přestěhovat do severní části města, kde bylo nově zřízeno židovské ghetto. Gamzerovci a jejich noví sousedé, čtyřčlenná rodina Holtzmanova, se teď museli dělit o jeden jediný pokoj v maličkém dvou pokojovém domě bez záchodu nebo koupelny. Nikdy nikdo nevěděl, kdy nacisté opět vtrhnou do ghetta a odvezou Židy do táborů, proto se rodiny rozhodli vykopat pod verandou domu tajný tunel, který vedl do malého úkrytu. Vždy když slyšeli, že přicházejí nacisti, všichni se utíkali skrýt do úkrytu, kde celou dobu tiše a s hrůzou seděli, zatímco němečtí vojáci prohledávali dům.

Časem začalo být až příliš nebezpečné, aby Luncie zůstávala s rodiči v ghettě a proto ji svěřili jedné známé, paní Szczygielové. Luncie nechtěla opustit svou rodinu, ale neměla na vybranou.

⁴⁸ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Čo sa so mnou stane teraz keď sú tu nacisti?*. 2018, s.19.

Rodině, která Luncii ukrývala, hrozilo velké nebezpečí. Během druhé světové války, všichni, kteří ukrývali Židy nebo jim jakýmkoliv jiným způsobem pomáhali, byli s celou rodinou zastřeleni anebo převezeni do pracovních, koncentračních nebo vyhlazovacích táborů. Každý podezíral každého. Lidé by zradili kohokoliv, jen aby od nacistů v těchto těžkých časech získali nějaké peníze. Nebo je zradili, protože věřili, že svět musí být „očištěn“ od Židů.

U paní Szczygielové se Luncie necítila dobře. Věděla, že její přítomnost není vítána, obzvláště Hellou a Marisiou, dcerami paní Szczygielové. Celou dobu musela sedět v rohu obývacího pokoje a nepřibližovat se za žádných okolností ke dveřím nebo oknu a okamžitě se skrýt za kufry pod postel, když někdo vstoupil do bytu.

Jednou když se majitel bytu rozhodl vymalovat, Luncie musela být schoulená v pytli ve sklepě, aby ji nespatriili malíři. Pán Szczygiel na ni pro jistotu ještě uložil štěpku ze dřeva a celý den ji tak nechal. V noci ji zas nenápadně vynesl nahoru, aby se trochu vyspala a najedla. Musela v tom pytli zůstat i během následujících tří dnů od rána do večera, protože jejich sousedé často chodili do sklepa. Bohužel navzdory všem opatřením byla Luncie více než jednou spatřena a jediné díky pohotové reakci paní Szczygielové byla zachráněná před tím, aby ji objevili nacisté.

Další problém s ukrýváním Luncie byl ten, že Hella, dcera paní Szczygielové, se setkávala s mladým mužem Filipem napojeným na ukrajinskou policii podporovanou nacisty. Objevit Žida pro něj sice byl veliký úspěch, ale pro Hellu, Luncii a pro celou rodinu by to jistě znamenalo konec.

Také o několik týdnů později nesla právě Luncie podnos s jídlem Marisii, která ležela nemocná v posteli, když se před vchodovými dveřmi bez varování objevil Tomasz, Marisiin přítel, který také nacisty podporoval. Luncie se v poslední chvíli stihla ukrýt za kufry pod postelí. Tomasz měl psa Jockeyho, který Luncii ucítil a chtěl zjistit co je pod postelí. V té chvíli k sobě Marisia náhle strhla Tomasza a objala ho. Aby Jockey znovu neupozorňoval na skrýši, zavolala ho Marisia na postel a po celou dobu návštěvy ho tam držela. Když Tomasz odešel, Marisia se úlevou hned rozplakala. A Luncie také.

Rodina Szczygielových se v ten večer definitivně rozhodla. Luncie musí jít pryč. Byla již pro rodinu příliš vysokým rizikem. Kdyby se taková chyba ještě jedinkrát zopakovala, všichni by mohli umřít. Na štěstí pro Luncii ji paní Szczygielová odvedla k rodině Ojaků, což pro ni znamenalo jenom jedno. Po osmi měsících znova uvidí své milované rodiče, kteří se tam ukrývali. Pan Ojak ovšem nebyl právě nadšen, ale nakonec

se přece jenom nechal obměkčit. Kdyby ho někdo odhalil, stejně by to pro něj znamenalo smrt bez ohledu na to, jestli skrývá ve svém domě dva Židy nebo tři.

Luncie a její rodiče se skrývali u Ojaků další rok až do osvobození v květnu 1945. Gamzerovci se pak v roce 1949 přestěhovali do New Yorku. Luncie si změnila křestní jméno na Ruth, vdala se a narodili se jí dva synové. Jako dobrovolnice dlouho působila v Muzeu židovského dědictví v New York City, kde pravidelně vyprávěla svůj příběh dětským návštěvníkům muzea a spolu se svým manželem, navštěvovali školy po celém městě, aby dětem vyprávěli o holokaustu.

4.3. Příběh Jolany Kucíkové z Lutiš (okres Žilina)

Jolana Kucíková z malé obce Lutiše při okrese Žilina přežila druhou světovou válku v rodném městě. I když byla poloviční Židovkou, pronásledování se týkalo nejen její židovské matky, ale také ji a jejího katolického otce. Vážené postavení otce a matky jako učitelů také pro nacisty nic neznamenal.

Všechno začalo, když se jednou Jolanka se svými sourozenci ráno probudila a zjistila, že máma není doma. Když začala plakat, sousedé ji řekli, že máma musela odejít. Ale vrátí se. I když měla Jolanka strach, trochu jí tato informace uklidnila.

Bolo to hrozné! Koľko razy sme sa zobudili a mama nebola doma! Ukrývala sa niekde celkom inde. A musela nás deti nechať tam, lebo... Kam by bola s nami išla?! Boli sme však síce akože v bezpečí, ale viete. Bez nej. Teraz si už viem predstaviť, čo, chudera, prežívala!⁴⁹

Později si již děti zvykly, že maminka musí někdy pryč, aby něco tu a tam zařídila. Nebylo bezpečné, aby zůstávali všichni v jednom domě. Hlavně když byla matka židovského původu. Ukrývala se v Lutiších, ale navenek se říkalo, že chodí na návštěvu za bratrem, který bydlí v Nové Bani.

Když nastaly ještě horší časy, Jolanka se se sestrou začala skrývat v maštali mezi zvířaty. Pro ni a její sestru to byly chvíle plné strachu, protože byly samy, bez matky a otce, ukryté mezi zvířaty. A takhle v samotě musely přežít až do konce války.

⁴⁹ HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení: Medzi zvieratami*. 2017, s.84.

A pamätám sa aj na to, ako veľmi sme sa báli! Samy, so zvieratami... Takto v strachu a často bez mamy a otca sme prežívali Slovenský štát a všetky tie útoky na Židov.⁵⁰

Jolančiny rodiče se vždycky zajímali o lidi ze vsi a děti z chudších poměrů. Zůstala jí vzpomínka na matku, která často svým dcerám připravila do školy víc svačín, aby měli něco i chudší děti z dědiny. Otec také lidem pomáhal, jak mohl. Proto když bylo jasné, že se Jolančina matka ukrývá někde ve vesnici, nikdo ji neprozradil. Navzdory tomu, že vědět o úkrytu Židovky představovalo pro mnohé rodiny nebezpečí, našlo se mnoho lidí, kteří ji ukryli na půdě nebo ve sklepě, nosili jí jídlo a vodu na mytí.

I když si teď Jolanka nevzpomíná, že by někdy gardisté navštívili jejich vesnici, nebylo bezpečné, aby se sestrou vycházely ven, nebo navštěvovaly svou maminku na všech těch místech, kde se ukrývala. Proto ještě dlouho zůstali v maštali. Větší strach než o sebe měly o matku, a proto když v roce 1945 přišel vytoužený konec války, nemohli se dočkat, až bude celá rodina pohromadě.

Pamätám si, keď už odtiaľ mohla vyjsť von, tak my so sestrou Hankou, my sme ju skoro rozpučili, keď sme ju zbadali – vrhli sme sa na ňu a kotúľali sme sa po zemi všetky tri. Na nohách sme sa nemohli udržať, ako také tri dievčiská sme sa váľali po zemi. Ešte teraz mám taký blažený pocit, čo som vtedy mala. Keď maminka vyšla, tak sme boli so sestrou hádam dva dni na nej zavesené – od nej ani na krok.⁵¹

Když válka skončila, rodina Kucíkových měla neuvěřitelné štěstí, že všichni přežili a nikdo z nich si nemusel projít hrůzou koncentračních táborů. Po válce pracovala Jolana v textilní továrně u Žiliny. Později se i s manželem přestěhovala se do Bratislavy, kde spolu vychovávali dceru.

Po smrti rodičů paní Jolanka již vesnici Lutiše nenavštívila. Zůstaly jí na ni jenom intenzivní a hezké vzpomínky.

⁵⁰ HAVRANOVÁ, I.: *Odvlečení: Medzi zvieratami*. 2017, s.85.

⁵¹ KLEMENTOVÁ, E.: *Príbehy 20. storočia: Jolana Kucíková 1938* [online]. 2016, Post Bellum SK, [cit. 2019. 03.20], dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/sk/kucikova-jolana-20160804-0>

5. KLUK, KTERÝ UPRCHL

5.1. Příběh Markuse Reicha z Bochnie

Židovský chlapec Markus Reich vyrostl v milující rodině v polském městě Bochnia i se svými sestrami Nataalkou a Manyou a s mladším bratrem Izakem. Když bylo Markusovi patnáct let, začal náhle pociťovat, že život, jak ho dosud znal, se začíná měnit.

Když se Reichovci dozvěděli o tragédii, ke které došlo během Křišťálové noci, bylo jim naprosto jasné, že vojsko Adolfa Hitlera zanedlouho napadne Polsko. Bohužel se následující rok jejich obavy naplnily. V roce 1939 převzali nacisti kontrolu nad městem Bochnia a všichni Židé se museli zaregistrovat v centrální kanceláři a nosit na viditelném místě charakteristickou Davidovou hvězdu. Od toho dne byl v zemi teror.

Nacisti začali na Židech páchat bezdůvodné násilí a zbytečně je dehumanizovali. Často Židy zatýkali a řekli jim, že budou popraveni. Pak je záměrně nechali stát několik hodin v napětí a nakonec je propustili. Jindy je ale opravdu zastřelili.

Počas prenasledovania, ktoré prebiehalo po celom Poľsku, sa ľudia všetkých vekových kategórií stávali obeťami *akcie*. Chytali ich buď priamo na uliciach, alebo ich vyťahovali z domovov a posielali na nútené práce ako otrokov. Bili ich a zbavovali dôstojnosti tak, že ich nútili čistiť toalety holými rukami alebo umývať podlahu vlastnou spodnou bielizňou.⁵²

Když jednoho letního dne kráčel Markus ulicí, rozhodl se navštívit jeden ze stovek památníků v Polsku, který zničili nacističtí vojáci. Ignoroval označení, které varovalo: *VSTUP ZAKÁZAN ŽIDŮM A PSŮM*.

Z ničeho nic se za ním nečekaně objevilo německé vojenské nákladní auto. Okamžitě ho obklíčilo pět esesáků se zbraněmi a přikázali mu, aby nastoupil do auta.

Markuse náhle zachvátila panika. Věděl, že v momentě když nastoupí do auta, skončí jako otrok. Ale to byl ten lepší případ. V horším bude vězněm odsouzeným ke kruté smrti. Chtěl utéct, ale věděl, že to nemá smysl, protože esesáci by ho zastřelili.

⁵² ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.59.

O několik hodin později dorazilo auto na okraj polského města Tarnow, kde byl ve výstavbě nacistický pracovní tábor. Markus pracoval spolu s ostatními vězni dnem i nocí, ať přšelo, nebo svítilo slunce, v horkém létě i v chladné zimě.

Jednoho mrazivého dne, Markus a jeho kamarád z Bochnie, Stefan Schreiber, stavěli kůlnu na konci tábora. Právě čekali na nákladní auto, které je odveze zpět k barákům, když si Markus všiml, že nikde nevidí žádné esesáky. To byla jejich šance na útěk.

„Zbláznil si sa?“ zareagoval Stefan. „Ak teraz utečieme, nebudeme mať žiadne jedlo, nieto ešte prístrešie. Vojaci budú sledovať našu stopu v snehu a zastrelia nás.“⁵³

Plán, který Markus vymyslel, byl riskantní. Rozhodl se, že spolu se Stefanem vyjdou na cestu a budou jednoduše předstírat, že jsou obyčejní polští dělníci. Markus ukázal na tři metry dlouhý trám, přikázal Stefanovi vzít druhý konec a položit si ho na ramena. Pak se vydali směrem domů.

A tak začal jejich neuvěřitelný útěk. Bylo to naprosto šílené! Bochnia byla od nich přece vzdálená více než šedesát kilometrů. Stefan si byl jist, že budou chyceni.

Na cestě byli již několik hodin a kvůli teplotám pod nulou si Markus téměř přál být zpět v barácích u kachlových kamen na dřevo, pryč od větru a zimy. Když mu Stefan oznámil, že je před nimi nacistické kontrolní stanoviště, Markus na bolest velmi rychle zapomněl.

Rozhodli se, že půjdou dál, jak kdyby věděli, co dělají a kam jdou. Sebevědomě tedy prošli kolem vojáků, kteří neřekli ani slovo. Podobně to probíhalo i na dalším mostě a taky na tom následujícím. Zdálo se to až neuvěřitelné – den za dnem plynuli a nikdy je žádný voják neobtěžoval otázkami. O mnoho let později to Markus zdůvodnil tím, že pro vojáky byli prostě jenom dvěma bezcennými polskými dělníky.

Každým dnem se přibližovali k domovu, ale trám na ramenou se jim zdál těžší a těžší. Nakonec se po více než týdně brodění v hlubokém sněhu a chladu dostali na předměstí Bochnie, kde zjistili, že všichni Židé byli přestěhováni do ghetta blízko místa, kde předtím žila Markusova rodina. U ghetta konečně odhodili trám a navzdory vyčerpání a zimě se oba nadšeně rozběhli každý ke svému domovu.

Byla již hluboká noc a Markus vzrušením téměř ani nedýchal. Konečně slyšel svou matku, jak se potichu a nesměle ptá, kdo je za dveřmi.

⁵³ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.62.

„Mami, to som ja, Markus!“⁵⁴

Když matka viděla svého usměvavého, ale vyhublého a vyčerpaného syna, okamžitě mu padla do náruče a celého ho zmáčela slzami. Když je z pokoje slyšel i Markusův otec, sestry a bratr, všichni ho začali objímat, líbat a přitom plakali.

Hned druhý den se musel Markus zaregistrovat v židovské radě *Judenrat*. Nikdo nevěděl, že Markus uprchl z pracovního tábora a tak ho nakonec nacisté bez problémů zaměstnali s ostatními Židy přímo ve městě.

Práce v Bochnii nebyla tak špatná – tedy kromě jednoho příšerného dne, kdy musel Markus s několika dalšími Židy vykopat jámu. Tehdy ještě nevěděl, že jáma poslouží k zakopání padesáti sedmi Židů, které nacisté za chvíli zavraždí. Markusovi bylo na zvracení. Chtěl se vyplakat a okamžitě pocítil touhu pozabíjet vojáky za to, co udělali těm nevinným lidem.

Šest měsíců po návratu šel Markus po ulici v Bochnii, když ho znovu zatkli nacisté a odvěkli ho pryč. Tento krát ho poslali do pracovního tábora v Klay, který se nacházel jen pár kilometrů od města. Tábor, postavený a dobře skrytý hluboko v horách, byl ve skutečnosti továrnou na munici. Každý den se tady nakládaly a vykládaly bomby a pozemní miny z přibližně tří set vagonů.

Markus strávil v pracovním táboře Klay asi šest měsíců, když jeho a asi sto ostatních Židů přinutli esesáci znovu pochodovat do dalšího tábora.

Płaszów byl vzdálený asi šestnáct kilometrů od Krakova. Markuse zaplavila ohromná radost, když při vstupu do tábora uviděl svého bratrance Maxa Hilfsteina.

Ale ani zde Markus nezůstal dlouho. Za několik měsíců se všichni museli přesunout do vyhlazovacího tábora Osvětim. Ten byl vzdálený od Płaszówa asi čtyřicet osm kilometrů a během pochodu nacisté nemilosrdně zastřelili všechny vězně, kteří byli příliš slabí, aby udělali další krok. Pak dorazili do Osvětimi.

Takže tu zomriem. Pomyslel si Markus.⁵⁵

Nasledující tri mesiace videl ľudí, ktorých odviedli do plynových komôr, ľudí, ktorých zastrelili zoradených v rade, ľudí, ktorých obesili. A každý deň uvažoval, či práve

⁵⁴ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.64.

⁵⁵ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.69.

toto nebude poslední deň aj jeho života. Markus odetý v modro-bielej prúžkovanej väzenskej uniforme bol len koš a koža. Nemal už ani strach, vlastne bol apatický.⁵⁶

Když se blížil rok 1945, všichni věděli, že nacisté prohrají válku. Proto se velitelé v Osvětimi po sobě snažili zahladit všechny stopy násilí a zločinů, které na vězňích napáchali. Bohužel, právě kvůli tomu musel Markus absolvovat ještě jeden, snad poslední transport. Tentokrát vlak s otevřenými vagony mířil do Československa. Ale již v blízkosti německého města Garching přikázali všem vězňům vystoupit a pochodovat ve sněhu. Samozřejmě byla většina vězňů slabá a příliš nemocná, aby pokračovala v chůzi. Esesáci je zastřelili, nebo někdy nechali na cestě na pospas osudu.

Markus věděl, že v těchto podmínkách dlouho nevydrží a začal přemýšlet o útěku. Když se ale pokusí utéct, bez milosti ho zastřelí. Pochopil, že jeho jedinou šancí je hrát mrtvého. Spadl tváří do sněhu a ležel tam bez hnutí, přičemž slyšel esesáky, jak bez váhání pálí kulky do těl na okraji cesty. Když slyšel kroky, srdce mu tlouklo tak divoce, až si byl jist, že strážník uvidí, jak se mu chvěje celé tělo. Zadržel dech a po několika minutách začaly kroky slábnout. Nepohnul se ale ani následujících třicet minut, protože kdysi slyšel o tom, jak vězni předstírali, že jsou mrtví, a když mysleli, že jsou všichni pryč, postavili se a esesáci mezitím ukrytí v keřích je zastřelili.

Když Markus po půl hodině pomalu otočil hlavu a nikoho neviděl, vyskočil na nohy a rychle utíkal do lesů. Bohužel kvůli silné podvýživě byl příliš slabý, aby utekl daleko. Potácel se po předměstí Garchingu až narazil na obytný dům. Vešel dovnitř a bez jakéhokoliv přemýšlení zaklepal na třetí dveře zleva.

První myšlenka, která mu proběhla hlavou, byla, že se možná neměl tak unáhlit. Nevěděl, kdo tady bydlí, a klidně by to mohl být nějaký nacist. To by byla smůla. Překonal odloučení od rodiny, násilnosti, páchané na něm, ale i ty kterých byl svědkem, dva krát uprchl z tábora a opakovaně viděl smrt a hrůzostrašnou dehumanizaci páchanou na nevinných lidech a dětech během celé války a na její konci by ho zastřelili...

K jeho překvapení se ale ve dveřích objevil anděl. Markus nikdy předtím nespátřil tak krásnou mladou ženu.

„*Prosím*,“ prehovoril Markus po nemecky. „*Dáte mi niečo na jedenie? Som veľmi hladný.*“⁵⁷

⁵⁶ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.69.

⁵⁷ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.72.

Překrásná mladá žena se při pohledu na zbídačeného a vyhublého Markuse slitovala a nemohla snést myšlenku, že by ho tam nechala stát jen tak v zimě. Pomalu ho odvedla do kuchyně, kde mu dala najíst a když prohodili pár slov, představila se mu jako Mária Engelbrechtová. Byla německou katoličkou.

Následující týdny se Mária o Markuse starala a dávala pozor, aby ho někdo nespatriil. Netrvalo dlouho a Markuse si hodně oblíbila.

Jedného dne mu Mária povedala: *„Vojna sa skončila, Markus. Dorazili sem Američania. Teraz je tu bezpečne.“*⁵⁸

Po válce Markus zjistil, že celá jeho rodina zemřela ve vyhlazovacím táboře. Rozhodl se zůstat v Garchingu, kde pracoval jako krejčí. Za několik let emigroval do Spojených států a usadil se v Ashville v Severní Karolíně. V roce 1953 poslal po Marii Engelbrechtovou. Krátce na to se vzali a z Markuse se stal úspěšný majitel firmy. Spolu s Marií vychovali jejího syna Karla z prvního manželství a společnou dceru Manyi.

⁵⁸ ZULLO, A., BOVSUN, M.: *Deti Holokaustu: Takže toto je miesto, kde zomriem*. 2018, s.72.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo připomenout si statečné lidi, z nichž je většina pořád ještě mezi námi, a převyprávět jejich životné příběhy. Poukázat na hrůzy druhé světové války, na smrt milionů nevinných lidí, na lidi, kteří přestali lidmi být a naopak na ty, kteří se ukázali být možná i více než lidmi.

Považujeme za samozřejmost, že musíme jeden druhému pomáhat. Ale v časech jako byla druhá světová válka, kdy za pomoc Židovi hrozila smrt, se ti, kteří pomohli zachránit životy, jevíli utlačovaným jako andělé. Proto jsem v druhé části práce uvedla hned několik případů Nežidů, kteří podali pomocnou ruku těm, kteří to v té chvíli nejvíc potřebovali. Jako nejhezčí příklad bych jmenovala příběh Markuse Reicha z páté kapitoly práce, jehož záchránkyní v poslední chvíli byla mladá Němka. Po čase se vzali a jak se říká (a ono to tak opravdu bylo), žili spolu šťastně až do smrti.

V teoretické části práce jsem ozřejmila pojem *autobiografie*, a jak je tento pojem v literární vědě vnímán z hlediska žánrů. Autobiografie se jako žánr rozšířila v sedmdesátých letech, tedy až po skončení druhé světové války. Proto jsem ve svých úvahách došla k závěru, že právě kvůli válce a také holokaustu mělo mnoho lidí potřebu převyprávět svůj příběh, díky čemuž došlo k obnovení zájmu o žánr autobiografie. Bez svědectví přímých účastníků, bez sepsaných příběhů a vůbec, bez odvahy vyprávět, by po nich nezůstala žádná stopa.

V práci jsem také zmínila problém autobiografie. Tím je, že autobiografie se podobá i jiným příbuzným žánrům a proto může být těžké jednoznačně ji definovat jako žánr. Například téměř všem příběhům, kterým jsem se v téhle práci věnovala, je možné připsat i znaky jiných žánrů a to hlavně memoáru, deníku, nebo konfese.

V druhé části jsem vysvětlila, proč je holokaust záležitostí moderní doby, a popsala také, jak a proč vznikla ghetta. Důležitou částí je i nastínění hrůzostrašných podmínek v táborech a způsobu, jakým se s vězni zacházelo. Tato část se mnohým může jevit krutá, ale myslím si, že právě to je jeden z mnoha důvodů, proč si musíme uvědomit, že holokaust nebyl jen obyčejnou genocidou a, že na lidech bylo napácháno hodně zla a to navždy zlomilo jejich duše. Musíme si uvědomit, že podobné hrůzy se nesmí opakovat a s každým člověkem je potřeba zacházet jako s lidskou bytostí.

V praktické (třetí, čtvrté a páté) kapitole jsem převyprávěla již konkrétní příběhy, které jsem si zvolila, protože mě svým způsobem zasáhly, nebo překvapily.

Ve třetí kapitole, *Děti, které přežili koncentrační tábory*, jsou popsány dva příběhy. V prvním figuruje Slovenka Eva Slonimová, která se narodila v početné rodině v Bratislavě. Když začala druhá světová válka, a Židé byli pronásledováni nejen v Československu ale i v okolitých státech, musela odejít se svou sestrou mimo města do úkrytu, kde bydleli, až dokud je gestapo neodvedlo do koncentračního tábora Osvětim. Tam si prošly krutým násilím a byly obětmi zvráceného doktora Mengeleho a jeho pokusů na lidském těle. Po osvobození ruskými vojáky musely ještě absolvovat náročnou cestu domů, až se nakonec šťastně vrátily ke své rodině, ze které se většinou podařilo přežít.

Ve druhém příběhu se dozvídáme o Polákovi Ernstu Izraelu Bornsteinu, který přežil za svůj život sedm koncentračních táborů. V každém táboře na něj číhal hlad, choroby a smrt. Hned na začátku pochopil, že pro přežití potřebuje dobré zaměstnání, aby se příliš nevyžíval. Příběh mě fascinoval kvůli Ernstově nápaditosti, šikovnosti, dobrotě a ochotě pomáhat lidem a právě kvůli těmto vlastnostem se mu podařilo přežít. Jeho příběh ale neměl tak šťastný konec jako příběh Evy Slonimové. Po osvobození Američany se neměl kam vrátit. Celá jeho rodina zemřela v plynových komorách v Osvětimi.

Ve čtvrté kapitole věnované dětem, které se sice vyhnuly koncentračním táborům, ale musely si projít každodenním strachem a nástrahami ukrývání, jsem převyprávěla tři příběhy. První je věnován Pavlu Polákovi z Bratislavy, který se musel několik měsíců ukrývat ve tmavém, vlhkém sklepe. Po osvobození nevěřil, že všechno skončilo, a proto zůstal v úkrytu ještě pár dnů.

Podobný strach a samotu zažila i Polka Luncie Gamzerová, která se nejdříve ukrývala u známých, ale když to pro rodinu začalo být až příliš nebezpečné, odvedli ji k rodičům, kterým poskytl přístřeší pan Ojak a zachránil tím tři životy.

Ve třetím příběhu se setkáváme se Slovenkou Jolanou Kucíkovou, která se musela ukrýt i navzdory tomu, že byla jenom poloviční Židovka a její otec byl katolík. Naštěstí válku všichni přežili.

Pátá část je speciálně věnována polskému chlapci Markusovi Reichovi, kterému se pravděpodobně jako jedinému dítěti podařilo z táborů utéct a to dokonce dva krát. Díky pomoci německé katoličky měl jeho příběh šťastný konec.

Každý převyprávěný příběh je něčím zajímavý. Je obdivuhodné, jak se mohlo židovským dětem podařit přežít v čase druhé světové války. Mohli bychom říct, že měli štěstí, ale pravdou je, že mnoho přeživších i po desítkách letech trápí myšlenka, proč to byli právě oni, kteří přežili. Hodně z nich vidělo umírat děti ze svého okolí, se kterými se ještě před válkou hráli na hřištích, své milované sourozence a rodiče. Proč jsem přežil

právě já? Odpověď na tuto otázku nikdo nezná. Tyhle děti, teď už senioři, mají nevyléčitelné rány, které nemůže zacelit ani čas. Nikdo jim nevynahradí ztracená léta.

Na závěr bych ještě ráda doplnila informaci o samotných autorech, kteří byli inspirací pro mou práci. Záměrně jsem si vybrala tři Slováky a tři Poláky, jejichž příběhy mě nejvíc zaujaly:

Slovenka Eva Slonimová se ze všech vybraných příběhů dočkala nejšťastnějšího konce. Téměř celá její rodina přežila a Eva teď žije v Austrálii i se svým manželem, dětmi a vnoučaty.

Doktor Ernst Izrael Bornstein z Polska bohužel zemřel v roce 1978 v Německu. Knihu *Dlouhá noc* původně věnoval své rodině. Revidovaný anglický překlad, ze kterého jsem čerpala, je věnovaný jejich památce a památce autora Dr. Ernsta Izraela Bornsteina.

Slovák Pavol Polák se stal významným slovenským muzikologem a dnes mu je neuvěřitelných 94 let. Spolu s mou další inspirací, paní Jolanou Kucíkovou žije v domově důchodců *Ohel David*, který se stará o seniory v důchodkovém věku a je primárně financován z fondu Rady na dílčí odškodnění obětí holokaustu ve Slovenské republice.

Luncie Gamzerová, známá ve světě jako Ruth Gruenerová, zasvětila svůj život vyprávěním příběhů o holokaustu pro mladistvé v New Yorku, kam se přestěhovala i se svým manželem Jackem Gruenerem, který byl taky obětí holokaustu. Ruth Gruenerová zemřela v roce 2016.

RESUME

Celem pracy było przypomnienie odważnych ludzi, z których większość wciąż jest między nami i przedstawienie ich historii życiowej. Wskazanie na okropności drugiej wojny światowej, na śmierć milionów niewinnych ludzi oraz na ludzi, którzy jako ludzie przestali się zachowywać czy na tych, którzy okazali się być można i czymś więcej niż ludźmi.

Wzajemna pomoc jest dla nas dzisiaj oczywistością. Ale w takich czasach, jak była druga wojna światowa, kiedy za pomoc Żydowi groziła śmierć, ci, którzy pomagali ratować życia, byli dla uciskanych ludzi aniołami stróżami. Dlatego w drugiej części pracy wymieniłam kilku nie-Żydów, którzy najpotrzebniejszym podali pomocną dłoń. Najpiękniejszym przykładem jest więc historia Markusa Reicha z piątej części pracy, którego ratownikiem w ostatniej chwili była młoda niemiecka dziewczyna. Po czasie pobrali się i, jak mówi się (i tak naprawdę było), żyli razem szczęśliwie aż do śmierci.

W części teoretycznej wyjaśniłam pojęcie *autobiografii* i to, jak ten termin jest postrzegany w nauce literackiej z punktu widzenia gatunków. Autobiografia rozpowszechniła się jako gatunek w latach 70., czyli w latach po drugiej wojnie światowej. Dlatego w mojej pracy doszłam do wniosku, że właśnie ze względu na wojnę i Holocaust wielu ludzi miało potrzebę opowiedzenia swojej historii, co doprowadziło do ponownego zainteresowania gatunkiem autobiografii. Bez świadectwa tych ludzi, ich opowiadań i bez odwagi, nie byłoby po nich śladu.

W pracy wspomniałam także problem autobiografii, czyli, że autobiografia wykazuje podobieństwo do innych pokrewnych gatunków, więc może być trudne zdefiniować ją wyraźnie jako gatunek. Prawie wszystkim historiom, które opisałam w pracy, można przypisać charakterystykę innych gatunków, takich jak wspomnienia, pamiętniki lub wyznania.

W drugiej części wyjaśniłam, dlaczego Holocaust jest aktualną sprawą w czasach dzisiejszych, a także opisałam, w jaki sposób i dlaczego powstały getta. Ważną częścią jest też przedstawienie okropnych warunków w obozach i sposób traktowania więźniów. Ta część może wydawać się być okrutna dla wielu ludzi, ale myślę, że jest to jeden z powodów, dlaczego musimy sobie uświadomić, że Holocaust nie był zwykłym ludobójstwem, ale że na ludziach popełniono wiele zła i zraniło to ich dusze na zawsze. Musimy być świadomi tego, że podobnych okropnych rzeczy nie można powtarzać, a każdego człowieka należy traktować jako istotę ludzką.

W części praktycznej (trzeciej, czwartej i piątej) pracy opowiadałam już konkretne historie, które wybrałam dlatego, że mnie w jakiś sposób dotknęły lub zaskoczyły.

Piąta część poświęcona jest polskiemu chłopcu Markusowi Reichowi, będąc prawdopodobnie jedynym dzieckiem, któremu udało się uciec z obozów koncentracyjnych nawet dwa razy.

BIBLIOGRAFIE

1. *Antisemitizmus na konci 20. storočia.* (vyd. 2). Zborník referátov z konferencie (Nitra, 15.-17. máj 2000). Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001. ISBN 80-8060-067-8.
2. BAUMAN, Zygmunt. *Modernosť a holokaust.* Bratislava: Kalligram, 2002. ISBN 80-7149-494-1.
3. BORNSTEIN, Ernst Izrael. *Dlhá noc.* Bratislava: Citadella, 2018. ISBN 978-80-8182-098-4.
4. CUPRIK, Roman. *Titul spravodliví medzi národmi získalo ďalších 15 Slovákov* [online]. 2019, [cit. 2019.04.04], dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/22030681/titul-spravodlivy-medzi-narodmi-ziskalo-dalsich-15-slovakov.html>
5. DITRYCH, Břetislav. *Tábor ve stínu Osvětlení: Dokumentární reportáž o osudu krakovských židů.* Praha: Epoque, 2017. ISBN 978-80-7557-056-7.
6. HAVRANOVÁ, Ivana. *Odvlečení.* Bratislava: Marenčin PT, 2017. ISBN 978-80-8114-852-1.
7. *Holokaust a jiné genocidy.* Rozšířené české vydání. Ostrava: Pant, 2015. ISBN 978-80-905942-7-2.
8. KLEMENTOVÁ, Ela. *Príbehy 20. storočia: Jolana Kuciková 1938* [online]. 2016, Post Bellum SK, [cit. 2019.03.20], dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/sk/kucikova-jolana-20160804-0>
9. LEVI, Primo. *Potopení a zachránění: Štyridsať rokov po Osvienčime.* Bratislava: Agora, 2003. ISBN 80-968686-4-0.

10. MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1301-6.
11. SLONIMOVÁ, Eva. *Dívaj sa na hviezdy*. Bratislava: Ikar, 2015. ISBN 978-80-551-4207-4.
12. SNYDER, Timothy. *Čierna zem: Holokaust ako história a varovanie*. B.m.v., 2015. ISBN 978-80-8159-305-5.
13. SOUKUPOVÁ, Klára. *Autobiografie: žánr a jeho hranice* [online]. 2015, [cit. 2019.02.04], dostupné z: https://www.academia.edu/11866681/Autobiografie_%C5%BE%C3%A1nr_a_jeho_hranice
14. TARANENKOVÁ, Ivana. *Možnosti autobiografickosti*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. 2013. ISBN 978-80-8876-22-5.
15. TIMOFEJEV, Leonid; VENGROV, Natan. *Stručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1956.
16. ZULLO, Allan; BOVSUN, Mara. *Deti Holokaustu*. B.m.v.: Motýľ, 2018. ISBN 978-80-8164-156-5.